

Gerçeklerle Yüzleşmek

Ermenistan, Türkiye ve Soykırım Tartışması

**Berlin – İstanbul – Erivan
21 Nisan 2009**

Özet

Hiçbir mesele, Türk-Ermeni ilişkilerini 1915'te Anadolu'daki Ermenilerin uğradığı kıyım ve bunun bir soykırım teşkil edip etmediği sorunsalı kadar zedeledi. Uluslararası arenada soykırımın tanınmasına karşı verilen mücadele, Türk dış politikasında merkezi bir yer aldı. Soykırım ve takiben geleneksel anavatanlarının bir kısmının kaybı ise, Ermeni ulusal kimliğinin belirleyici unsuru oldu. İki ülke arasında halihazırda diplomatik ilişki yok ve aradaki sınır hala kapalı. Yakın zamanda, her iki tarafın iktidarının sergilediği adımlar sonucunda uzlaşmanın ilk işaretleri belirdi. Fakat, ilişkilerin normalleşmesi için her iki taraftaki derin önyargıların giderilmesi gerekiyor.

Türkiye, son yıllarda AB'ye giriş sürecinin de etkisiyle anayasa reformu ve sivil alanda Milli Güvenlik Kurulu'nun da rolünün azaltılmasıyla beraber ciddi bir değişim sürecine girdi. Demokratikleşme sayesinde Türkiye'de ilk defa Ermeni sorununu açık açık tartışmak mümkün oldu. Resmi Türk tarihine göre, asıl saldırgan Osmanlı'daki isyankar Ermeni nüfusuydu ve Ermeniler, 1. Dünya Savaşı sırasında Ruslar ile ittifak yaparak kendi yıkımlarını tetikledi. Bu resmi duruşu sorgulayanlar hain damgası yedi ve hüküm giyme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Fakat, 2000 yılından beri, Türk sivil toplumu Osmanlı Ermenilerine yeni bir açıdan bakmaya başladı ve bu süreçte birçok tabuyu yıktı.

Yine aynı süre içerisinde, Türk dış politikası köklü değişikliklere uğradı. “Komşu ülkelerle sıfır sorun” ilkesi çerçevesinde, mevcut Türk hükümet bir dizi uzun süreli anlaşmazlığı çözmek için kolları sıvayarak Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası arenadaki pozisyonunu pekiştirdi. Fakat bu güne kadar Ermenistan bu vizyonun dışında kaldı. Türkiye'nin, Ermeni soykırımının uluslararası arenada tanınmasına direnci, hatırı sayılır bir politik sermaye yatırımı ile devam ediyor.

Ancak, Türkiye'nin galip gelemediği bir mücadele bu. 1915 soykırımını anma yasa tasarıları Türkiye'nin yakın müttefiklerinin çoğu da dahil olmak üzere, 20'den fazla ülkede kabul edilmiş durumda. Yeni ABD Başkanı ve yönetimindeki üst düzey şahısların çoğunun seçimden evvel basın nezdinde Ermeni soykırımını tanımasıyla, ABD'nin bu kervana katılması an meselesi olabilir. Buna rağmen, çoğu Türk'ün düşüncesinin aksine, bütün bunlar Türk karşıtı duyguların işareti ya da Ermeni diasporasının çabalarının bir ürünü değil. Her şeyden önce, soykırımı tanıma yönünde giderek artan eğilim, bilim adamları ve hukuki uzmanlar arasındaki evrim geçiren anlayışı yansıtıyor. Günümüzdeki fikir birliği, 20. yüzyıl boyunca dünyanın hemen hemen her köşesinde birçok kez soykırım –belli bir ulusal ya da etnik grubu tamamen ya da kısmen yok etmeye kalkışma– yapıldığı yönünde. Soykırım çalışmaları alanındaki itibarlı bilim adamları arasında 1915'te Ermenilerin başına gelenin soykırım olduğundan şüphe duyanı hemen hemen hiç yok. Bununla birlikte, günümüz Türkiye'sinin yüz yıla yakın zaman önce işlenen soykırım suçundan yasal olarak sorumlu olmadığı da gün gibi ortada – ayrıca soykırımın tanınması varolan Türkiye-Ermenistan sınırına dair herhangi bir revizyona yol açmayacak.

Bugünlerde Ermeniler arasında da yoğun bir tartışma sürüyor. Uzun yıllardır, Türk karşıtı duygular ve “Büyük Ermenistan” hayalleri hem Ermenistan devleti hem de diasporası içerisinde birçok Ermeniye etrafında toplayan bir tema oldu. Ancak 1990'ların başından itibaren tarihi toprakların yeniden elde edilmesine dair yayılcı arzular, kapalı sınırlardan izole olmuş ve denize çıkışı olmayan Ermenistan Cumhuriyeti için stratejik mecburiyet olarak Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi savunan daha pragmatik resmi yaklaşımla karşı karşıya kaldı. Ermeni hükümetleri birbiri ardına Türkiye ile ilişkilerin ön şartlar bulunmaksızın normale dönmesi çağrısında bulundu. Bugün Ermeniler bir seçim ile karşı karşıya: ya

II

Türkiye'ye ezeli düşman olarak bakacaklar, ya da bir gün Avrupa Birliği'yle sınır paylaşma umuduyla, batıdaki komşuyla ilişkileri yeniden kuracaklar.

Bu, her iki ülke için de kritik bir dönem. Diplomatik ilişkileri düzeltme ve sınırı yeniden açma uzlaşma yolunda emeklemek de olsa, her iki taraftaki uç görüşleri kenara iterek daha akılcı ve ölçülü bir tartışmayla yola devam etmeyi sağlayabilir. Türkiye, yurt içinde ve yurtdışında Ermeni soykırımı ile ilgili tartışmaları bastırmaya çalışmayı bırakmalıdır. Türkiye ile yakın ilişkileri olan başka ülkeler 1915 olaylarını soykırım olarak tanırsa, ki bu mümkündür, aşırı tepki göstermekten kaçınmalıdır. Ermeniler ise kendi adlarına, soykırımın tanınmasının bir yüzyıla yakın süredir geçerli olan ülke sınırlarını değiştirmek için asla gerekli zemini hazırlamayacağını kabullenmelidir.

İçindekiler

ÖZET	I
I. FUTBOL DİPLOMASİSİ	1
II. VATAN HAINLIĞI VE ÖZÜR	3
A. DUVARDAKİ İLK ÇATLAKLAR	3
B. TABULAR VE ULUSAL GÜVENLİK.....	6
C. SAĞDUYULU BİR TARTIŞMAYA DOĞRU?	9
III. TÜRK DİPLOMASİSİNİN BAŞARISI VE BAŞARISIZLIĞI	10
A. “KOMŞULARLA SIFIR SORUN”	10
B. SOYKIRIM DİPLOMASİSİ	13
C. BİR ASIRLIK SOYKIRIM.....	15
D. MÜTTEFİK KAZIĞI?	18
E. TANIMANIN SONUÇLARI	21
IV. BÜYÜK ERMENİSTAN HAYALİ SONA ERİYOR	23
V. YENİDEN KANAT ÇIRPABİLMEK	27
VI. SONSÖZ YERİNE: AĞRI’NIN IŞIĞI	30

With support from the Open Society Institute Think Tank Fund, Budapest

I. Futbol Diplomasisi

6 Eylül 2008, öğleden sonra saat 4:15'te, Airbus 319 tipi bir uçak Erivan Zvartnots Havalimanı'na iniş yaptı.¹ Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül uçağı terk edip asfalt alana adım atınca Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan tarafından karşılandı. İki helikopter havada nöbet halindeyken kırmızı-mavi-turuncu Ermeni bayrağı, Türk ay ve yıldızının yanında dalgalanıyordu. Türkiye'den Ermenistan'a, Gürcistan üzerinden gelen zırhlı bir araç, Cumhurbaşkanı'nı bekliyordu. Gül, Dünya Kupası elemelerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki maçı izlemek üzere Ermenistan'daydı. Bu, bir Türk Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan'a gerçekleştirdiği ilk ziyareti.

Ermeni Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın, Abdullah Gül'ü Temmuz 2008'de ülkesine davet etmesi Ankara herkes tarafından pek de memnuniyetle karşılanmamıştı. Muhalefet partisi CHP'nin başkanı Deniz Baykal, eleştirilerinde yıpratıcıydı: "Ermenistan Türkiye'nin sınırlarını mı tanıdı, soykırım söyleminden mi vazgeçti, işgal ettiği Karabağ topraklarından mı çekiliyor? Bunlar olmamışsa niye gidiyor?"² Muhalefetin ikinci büyük partisi, milliyetçi kanadı temsil eden MHP'de ise Devlet Bahçeli, Gül'ü dış baskıya boyun eğmekle suçladı ve ziyaretin "Türkiye'nin onurunu zedeleyeceğini" ve "tarihi bir gaflet" olduğunu dile getirdi.³

Gül'ü taşıyan araç konvoyu Erivan'ın merkezine ulaştığında, protestocular tepkilerini ortaya koymakta gecikmedi: "Ben Vanlıyım", "Gerçeklerle yüzleş", "Adalet istiyoruz" ve "Türkiye, suçunu kabul et" gibi İngilizce ve Ermenice yazılmış dövizler havaya kaldırılıyordu. 1915 olaylarını soykırım olarak kabul eden ülkelerin bayrakları (Fransa, Kanada, Arjantin gibi) yol boyunca asılmıştı. Protesto gösterileri, Ermeni Devrimci Federasyonu [Armenian Revolutionary Federation – ARF] Taşnak Partisi tarafından organize edilmişti.⁴ 1890'ın Çarlık Rusya'sında kurulan partinin ilk bildirgesi şu uyarıyı içeriyor: "Yüzyıllardır köleleştirilmiş Türk Ermenistan'ı şimdi özgürlük talep ediyor... Ermeniler artık yalvarmıyor – elinde silahıyla talebini dile getiriyor."⁵ 1918'de ARF, Ermeni Cumhuriyeti'nin ilk hükümetini oluşturdu. Ermenistan'ın 1920'de Sovyetlerce işgalinin ardından Taşnak liderler ülke dışına kaçarken, bir yandan da, Beyrut'tan Los Angeles'e kadar uzanacak Ermeni diasporası içinde kuvvetli bir ağ oluşturdu. ARF, ayrıca şu anki koalisyon hükümetinin küçük ortağıdır.

Türkiye Cumhurbaşkanı'nın arabası kent merkezine, 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusunda görev yapmış bir General olan Mareşal Baghramyan bulvarını geçerek ulaştı. Öncesinde, 450,000 kadar Ermeni'nin, Kızıl Ordu bünyesinde Nazi Almanya'sına karşı verdiği savaşın sonlanmasını kutlamak amacıyla 1945'te inşa edilen Zafer Köprüsü'nü aştı.⁶ Her ne kadar Erivan, geçtiğimiz günlerde, kuruluşunun 2750. yılını kutlasa da, binaların çok azı Komünist dönemi öncesinden kalma. Konvoy, ayrıca 5. yüzyılda yaşamış ve Ermeni alfabesini bulan rahip Meshrop Mashtots'tan adını alan bulvar boyunca ilerledi ve sonunda Türk milli futbol takımı'nın konakladığı Golden Palace Oteli'ne vardı.

¹ *The Armenian Reporter*, "[Armenia receives Turkey's president for six-hour visit](#)" [Ermenistan, Türkiye Cumhurbaşkanı'nı 6 saatliğine ağırlıyor] 12 Eylül 2008.

² *Sabah*, "[Baykal: Bari soykırım anıtını da ziyaret et](#)", 5 Eylül 2008.

³ Akif Arslan, "[Abdullah Gul, Erivan'a gitmeli mi?](#)", *kanal46*, 4 Eylül 2008.

⁴ Hay Heghapokhakan Dashnaktsutiun (Ermeni Devrimci Federasyonu, ARF).

⁵ Razmik Panossian, *The Armenians – From Kings and Priests to Merchants and Commissars* [Ermeniler – Krallar ve Din Adamlarından Tüccar ve Komiserlere], 2006, sf. 156.

⁶ Gerard Libaridian, *Modern Armenia – People, Nation, State* [Modern Ermenistan – Halk, Ulus, Devlet], 2004, sf. 24.

Otelin en üst katından batıya, Ağrı ovasına doğru bakıldığında, Türk-Ermeni sınırının ardında kalan Ağrı Dağı tüm berraklığıyla gözüküyor. İncil'e göre Nuh'un Gemisi'nin üzerine yerleştiği Ağrı Dağı, Ermeniler için kutsal bir yer. Ağrı Dağı, Erivan'da hemen her adım başı karşınıza çıkıyor: maden suyu şişelerinde, firma logolarında, otel ve mağazalarda ve Ermeni ordu armasında. Türk milli futbol takımının gelmesinden birkaç gün önce Ağrı çizimi, Ermeni milli futbol takımının formasında da yer alıyordu – ta ki Ermenistan Futbol Federasyonu logoyu değiştirene ve Ağrı Dağı'nın yerine bir futbol topu resmi yerleştirene kadar. Şiddetle eleştirilen bu değişikliğe yönelik tepkisini Federasyon başkanı şu şekilde dile getirdi: “Bir hata yaptığımızın farkındayım. Fakat bu benim tüm hatalar için sorumlu tutulacağım anlamına gelmemeli. Kars Antlaşması'nı ben imzalamadım, Gümrü Antlaşmasını da.”⁷

Milli takımı cesaretlendirici kısa bir konuşmanın ardından Abdullah Gül otelden ayrıldı ve Sovyet Dönemi mimarisinin izlerini taşıyan, iki mermer heykel tarafından korunan bembeyaz Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na doğru yola koyuldu. Bu heykellerden ilki, imparatorluğun sınırlarının Hazar Denizi'nden Akdeniz'e kadar ulaştığı dönem (başkenti, bugün Türkiye sınırları içerisinde yer alan Tigranocerta, ya da Tigranakert, Silvan'ın bulunduğu bölgenin yakınında yer alan bir kentti) hükümdarlık yapmış Büyük Tigran'a ait. (M.Ö 95-55) Diğer heykel ise Nuh Peygamber'e ait. Rivayete göre büyük büyük torunu Hayk, Ermeni ulusunun kurucusu. Babil'in zalim hükümdarına karşı başlattığı ayaklanma sonrası Haik'in, halkını Nuh'un gemisinin bulunduğu ovaya getirdiği ve anavatanı iyi ile kötünün savaşında savunduğu söyleniyor. Bugün Ermeniler, onun anısına kendilerini *Hayk* olarak nitelendirmeye devam ediyor.⁸

Sarayda iki Cumhurbaşkanı basına kapalı bir görüşmenin ardından yemek yedi. Sonrasında ortaklaşa bir basın toplantısı düzenlendi. “Bu ziyaret ikili ilişkilerin normalleşmesi açısından olumlu bir gelişme olacaktır” dedi Gül.⁹ Sarkisyan ise gazetecilerle görüşlerini şu şekilde paylaştı: “Bölgede istikrar ve barışa yönelik bir istek gördüm ve bundan çok memnunum.”¹⁰

Stadyumda, dostluğu betimleyen “Ermenistan-Türkiye” yazılı bayraklar rüzgârda dalgalanıyordu. Her iki ülkenin de ulusal marşı çalındı: Türkiye'nin “Kahraman ırkıma bir gül/ ne bu şiddet bu celal / Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal / Hakkıdır, Hak'ka tapan milletimin İstiklal!” ve Ermenistan'ın “Ulusunun özgürlüğü için canını veren kutsaldır” cümleleriyle süslü marşları. Bu esnada stadyuma bakan tepenin yamacında protestolarını sürdüren göstericiler, ellerinde yanan mumlar ve meşalelerle Ermeni Soykırım Anıtı önündeydi. Başlama vuruşu akşam saat 9'da yapıldı. Maç orta karardı, doğrusu pek heyecanlı da değildi. Türk milli takımı ikinci yarıda bulduğu gollerle maçtan 2-0 galip ayrıldı.¹¹ Gece yarısına doğru, Ermeni topraklarında geçirilen 8 saatten az bir sürenin ardından Abdullah Gül Türkiye'ye döndü. Ziyaret, olaysız noktalanmıştı.

Erivan'da bazılarının ziyarete yönelik beklentileri yüksekti: Erivan'daki Soykırım Enstitüsü başkanı Hayk Demoyan'a göre “başlıca bilirkişiler ve medya Türkiye-Ermenistan arasında süregelen sorunlara jet bir çözüm bulunacağını öngörüyordu.”¹² Fakat herhangi bir çözüme varılmadı ya da olay yaratacak herhangi bir açıklama yapılmadı. Sınır hala kapalıydı ve diplomatik ilişkiler hala askıya alınmış durumdaydı. Ziyaretten 3 gün sonra, Taşnakların

⁷ Gümrü Antlaşması (1920) ve Kars Antlaşması (1923) Türkiye-Ermenistan sınırını çizen antlaşmalardır. Bu antlaşmalara göre Ağrı Dağı, Türkiye sınırları içinde yer alır. Maçtan bir ay sonra Ağrı Dağı, yenilenmiş şekliyle yeniden Ermeni milli futbol takımındaki yerini aldı.

⁸ Razmik Panossian, *The Armenians* [Ermeniler], p. 51.

⁹ Hasan Cemal, “[Gül ve Sarkisyan: İyi bir başlangıç yaptık](#)”, *Milliyet*, 7 September 2008.

¹⁰ *Ermeni TV H1 Kanalı*, "Haylur" News, 6 Eylül 2008.

¹¹ *TribünTV*, “[Ermenistan-Türkiye Maci](#)”, 6 Eylül 2008.

¹² Hayk Demoyan, *Museum G-Brief* Sayı. 3, No.1.

ziyarete yönelik düşüncesi şu şekildeydi: “Ziyaret, Türkiye için bir propaganda aracı olmuştur.”¹³

Fakat bir değişim gerçekleşmişti. Ankara’ya dönerken Gül, gazetecilere Türkiye ve Ermenistan’ın “ziyaretin yarattığı olumlu havayı iyi değerlendirilmesi gerektiğini”, aksi takdirde “bir sonraki fırsat için 15–20 yıl daha bekleyeceği”ni söyledi.¹⁴ Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Erivan’ı Gül ile birlikte terk etmedi. Babacan, Cumhuriyet Meydanı’ndaki Dışişleri Bakanlığına döndü ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan ile görüşmelerini, sabahın erken saatlerine kadar sürdürdü. Eylül 2008’den Nisan 2009’a kadar geçecek süreçte iki bakan, yedi kez daha bir araya gelecekti.

O an için kimse, bu futbol müsabakasının tarihsel uzlaşma adına büyük bir adım olup olmadığını bilemiyordu.

II. Vatan Hainliği ve Özür

A. Duvardaki İlk Çatlaklar

9 Ekim 2000 tarihli *Radikal* gazetesinde, Sabancı Üniversitesi Tarih Profesörü Halil Berktaş ile yapılmış “Ermenileri özel örgüt öldürdü” başlıklı tam sayfa bir röportaja yer verildi.¹⁵ Berktaş, en az 600,000 Ermeni’nin 1915’te, imparatorluğun son döneminde öldürülmesinin suçunu son Osmanlı hükümetinde arıyordu. Ermeni ayaklanası binlerce Müslüman Türk ve Kürt’ün ölümüyle sonuçlanmıştı fakat “Ermenilerin yaptıkları yerel şiddet özelliklerini taşır” diyordu Berktaş. Osmanlı’nın cevabı ise daha farklıydı: hükümet tarafından “özel ölüm timleri” oluşturuldu ve “başbozuk, düzensiz” gönüllü kuvvetler katliamları gerçekleştirdi.¹⁶

Ermeni katliamı konusunda daha önce, Berktaş gibi saygı gören bir Türk akademisyeni medyaya bunun gibi açıklamalarda bulunmamıştı.¹⁷ Berktaş’a göre tepkiler gecikmedi:

“Söyleşim sonrasında oldukça olumlu tepkiler aldığımı söyleyebilirim. Telefonla, e-posta ile, sokakta beni görüp konuşmak isteyen insanlar aracılığı ile. Olumlu tepkiler belki de olumsuz tepkilerden sayıca fazlaydı. Bununla beraber, dünya sanki tersine dönmüştü. Söyleşimden sonraki gün pek çok internet sitesi benim geçmişim hakkında, normal gazetecilik yöntemleriyle dahi ulaşılamayacak bilgilere yer verdi. Koordine edilmiş bir saldırıydı bu. Nefret içerikli e-postalar da aldım. Planlanmış bir korkutma yöntemi – sahte bir kızgınlık.”¹⁸

Türkiye’nin önde gelen köşe yazarlarından Emin Çölaşan, Berktaş’a, ülkenin en çok satan günlük gazetesi *Hürriyet*’teki köşesinden, “Bizi icimizden vuranlar” başlıklı yazısı ile saldırıyordu.¹⁹ Çölaşan, Berktaş’ı vatan hainliği ile suçluyor ve “öğrencilerini vatana karşı kışkırttığı ve genç beyinleri yalanlarla doldurduğu” gerekçesiyle Sabancı Üniversitesi’nden

¹³ *Yerkir online*, 10 Eylül 2008; www.yerkir.am; ARF-Dashnaksutyun Basın Ofisi, 10 Eylül 2008 Açıklaması (Ermenice).

¹⁴ Cengiz Çandar’dan alıntı, “Gül’un umudu bayramda yumuşama ve barışma”, *Referans*, 22 Eylül 2008.

¹⁵ Neşe Düzel, “[Ermenileri özel örgüt öldürdü](#)”, *Radikal*, 9 Ekim 2000.

¹⁶ a.g.e.

¹⁷ Ermenilere karşı soykırım yapıldığını savunan Türkçe yazılmış ilk kitap Taner Akçam’ın 1992 yılında yazdığıdır. O yıllarda Akçam Almanya’da yaşıyordu.

¹⁸ ESI ile Röportajı, Mart 2009.

¹⁹ Emin Cölaşan, “Bizi icimizden vuranlar”, *Hürriyet*, 18 Ekim 2000. Guenther Lewy’den alıntı, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey – A Disputed Genocide* [Osmanlı Türkiye’sinde Ermeni Katliamları – Tartışmalı Soykırım], 2005, sf. 271.

derhal atılması yönünde talepte bulunuyordu.²⁰ Berktaş ve diğer Türk akademisyenler, Ermeni tarihçiler ile 2001 Martında Mülheim, Almanya’da bir konferans için bir araya geldiğinde, *Hürriyet*, konferansı “Türklerin Türkiye’ye saldırdığı uğursuz bir toplantı” olarak tanımlıyordu.²¹

Geleneksel Türk tarih öğretisi, 1915 yılında Anadolu’daki katliamları, 1. Dünya Savaşı’nda Osmanlı’ya karşı savaşan Rusların desteğini arkasına alan Ermenilerin Osmanlı’ya karşı ayaklanmasının sonucu olarak yazıyor. Osmanlı yetkililer, ayaklanmaya, Ermeni nüfusunu zorunlu göçe zorlayarak yanıt veriyor. Ermeniler ise, bu söyleme göre, tehcir esnasında salgın hastalık ve açlık sonucu hayatını kaybediyor. Eski bir Türk büyükelçisi Gündüz Aktan’ın vurguladığı üzere, “Ermeniler, kendi başlattığı iç savaşı kaybeden taraftı.”²²

1980 darbesinin hemen sonrasında, henüz 1985’te, Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası [The Armenian File – The Myth of Innocence Exposed]* kitabında belirttiği gibi, bir milyondan fazla Ermeni’nin tehciri, hemen her devleti alacağı türden bir karardı:

“Ermeniler tehcire zorlanmıştı çünkü düşman sathına geçmişlerdi. Sivil olmaları durumu değiştirmezdi. 2. Dünya Savaşı sırasında Hiroşima ve Nagazaki’de öldürülenler de sivildi... Türkiye öldürmek yerine yerlerini değiştirmeyi uygun gördü. Mevcut koşullar dâhilinde daha iyi bir çözüm sunmak imkânsız olduğundan, zorlu yolculuğun koşullarına dayanamayıp ölenlerden Türkiye’yi sorumlu tutmak kabul edilemez.”²³

1930’da kurulan Türk Tarih Kurumu (TTK), 1915 olaylarına “doğru” anlatıyı geliştirdi. Kurumun uzun süredir başkanlığını yürüten Yusuf Halaçoğlu “519,000 Müslüman’ın Ermenilerce öldürüldüğünü” belirtti ve “Ermenilerin çoğunun hastalık yüzünden hayatını kaybettiğini... katledilenlerin sayısının ise, belgelere bakılacak olunursa 8 ile 10bin arasında olduğunu” ekledi.²⁴ 2007’de ise Ermenilerin Türkiye’ye ölümcül bir tehdit oluşturduğunu çünkü PKK’ya üye “insanların çoğunun” Ermeni soyundan Kürtler olduğunu savundu.²⁵ Bu, milliyetçi bir saplantıydı. Mart 1994’te, TRT, Abdullah Öcalan’ın (Apo) aslen Artin Hakobyan adından bir Ermeni olduğunu duyurdu.²⁶

1990’lar boyunca mahkemelerde, Terörle Mücadele Kanunu ve Türk Ceza Kanunu kullanılarak, egemen anlatıya karşı çıkan söylemleri içeren pek çok dava açıldı. Belge Yayınları, Yves Ternon’un *Ermeni Soykırımı’nın Tarihi*²⁷ kitabını yayımladığında, sahibi iki yıl hapis cezasına çarptırıldı. (Bu ceza daha sonra 6 aya indirildi)²⁸ 1994’te, aynı yayınevi Vakahn Dadrian’ın *Uluslararası ve Ulusal Hukuka göre Soykırım: Ermeni Örneği* kitabının

²⁰ Emin Çölaşan, “Bizim enteller üzöldü” *Hürriyet*, 21 Ekim 2000.

²¹ Mehmet Necef’ten alıntı, “The Turkish Media Debate on the Armenian Massacres” [Türk Medyasında Ermeni Katliamı Tartışmaları]; Steven Jensen (ed.), *Genocide. Cases, Comparisons, and Contemporary Debates* [Soykırım. Davalar, Karşılaştırmalar ve Güncel Tartışmalar], 2003.

²² Büyökelçi Gündüz Aktan’ın, Uluslararası İlişkiler Komitesi sunumu, 14 Eylül 2000.

²³ Kamuran Gürün, *The Armenian File – The Myth of Innocence Exposed* [Ermeni Dosyası], 2007, sf. 276.

²⁴ *True Dergisi*, “A Documented Defense against the Genocide Lie!” [Soykırım Yalanına Belgeli Savunma], 10 Aralık 2006, Türk Tarih Kurumu tarafından basıldı.

²⁵ Gökçe Gündüç ve Ayşe Şah Bozdoğan, “[Historian Halacoglu’s Comments ‘Racist’](#)” [Tarihçi Halaçoğlunun Yorumları İrkçi], *bianet*, 21 Ağustos 2007.

²⁶ Tessa Hofmann, [Armenians in Turkey today – A critical assessment of the situation of the Armenian minority in the Turkish Republic](#) [Türkiye’de Ermeniler – Türkiye Cumhuriyeti’ndeki Ermeni azınlığın durumuna eleştirel bir bakış], Avrupa Ermeni Dernekleri AB Ofisi, Ekim 2002.

²⁷ *Armenian Taboo* [Ermeni Tabusu] başlığıyla 1993’te basıldı.

²⁸ Celal Başlangıç, “[Tabu’ya ilk yumruk!](#)”, *Radikal*, 3 Ekim 2005.

tercümesini yayımlayınca, kitap yasaklandı.²⁹ 1995'te ise yayınevini ofisi kimliği belirsiz saldırganlarca bombalandı.³⁰

2001'de Başbakan Yardımcısı ve MHP lideri Devlet Bahçeli, *Asılsız Soykırım İddiaları ile Mücadele Koordinasyon Kurulu (ASİMCK)* oluşturulmasına önderlik etti.³¹ Kurulun amaçlarından biri “gençlerin geçmiş, günümüz ve gelecekteki asılsız soykırım iddiaları hakkında bilgilendirilmesi”ydi.³² Kurul ayrıca, Türkiye'deki okullarda tarih derslerinde yeni kitapların kullanılması çağrısında bulunuyordu. Bu çağrı kapsamında 2002 yılında basılan bir tarih kitabı, soykırım iddialarının, “güçlü bir Türkiye'nin varlığına kısa ya da uzun dönemde müsamaha göstermeyen” Batılı güçler tarafından hazırlanmış bir oyun olduğu bilgisine yer veriyordu.³³

2003 yılında ise TRT, Türkiye'de çekilmiş en kapsamlı belgesellerden birini yayınladı.³⁴ 40'ar dakikalık altı bölümden oluşan ve yapımı 3 yıl süren “Sarı Gelin – Gerçek Hikâye” belgeselinin çekimleri 13 ülkede yapıldı. Belgesel, Ermenilerin kendi sonunu nasıl hazırladığının altını çizirken isyanlar sırasında Ermeniler tarafından katledilen Türklerin hikâyesini konu alıyordu. Doğu Anadolu'da ve özellikle Iğdır yöresinde Ermenilerin gerçekleştirdiği katliamlar detaylı bir şekilde anlatılıyordu. Bir sahnede, Türk köylülerin, “çocuklarının ateş üzerinde kızartıldığı... Kadınların kocasını yemeye zorlandığı” gibi anıları tazeleniyordu.

Mart 2007'de, *Asılsız Soykırım İddiaları ile Mücadele Koordinasyon Kurulu* bu belgeseli Genel Kurmay, Milli Eğitim Bakanlığı, Dışişleri ve İstihbarat Dairelerine “gerektiğinde kullanılması” istemiyle gönderdi.³⁵ Temmuz 2008'de, Milli Eğitim Bakanlığı belgeselin tüm Türkiye'de dağıtımını üstlendi. Şubat 2009'da ise öğrencilere gösterilmesi ve sonuçların Bakanlık ile paylaşılması için bir bildiri yayınladı. Fakat birçok Türk için filmin ırkçı tarzı kabul edilemezdi. Köşe yazarı Ahmet İnsel'e göre “belgesel, Nazi propagandası izlemek gibiydi”.³⁶ Türk Ermeniler Başbakan'a gönderdikleri açık mektupta şu sözlere yer verdi:

“Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanmış olup, 1915 olaylarında Ermenilerin suçlu olduğunu kanıtlamak amaçlı olduğu açık DVD'lerle çocuklarımızın beynine Ermeni düşmanlığını işlemenin, Ermenilere karşı duyulan kin ve nefreti artırmanın Genelkurmay'ın ya da Milli Eğitim'in hangi amacına hizmet edeceğini anlayamıyoruz.”³⁷

Bir 5. sınıf öğrencisinin babası olan Serdar Kaya'nın, Üsküdar savcılığına yapmış olduğu suç duyurusunda şu ifadeler yer veriliyordu: “Kızım film sonucu ciddi şekilde korkmuş ve üzülmüştür... ve bana “Ermeniler bizi katletti mi? gibi sorular sormaktadır.” Kamuoyunun tepkisinin ardından Milli Eğitim Bakanlığı, belgeselin “bazı durumlarda tasarlanan amacı dışında kullanıldığının farkına vardığı için” geri çekildiğini açıkladı.

²⁹ Ragıp Zarakolu, “[Ayşe Nur Zarakolu: Bir Yayıncının Portresi](#)”, *bianet*, 3 Aralık 2005.

³⁰ 1997'de Belge Franz Werfel'in “The Forty Days of Musa Dagh” [Musa Dağ'ın Kırk Günü] kitabını bastı.

³¹ Mehmet Zarif, “[Kompozisyon Genelgesinin Sır Yönetmeliği](#)”, *bianet*, 10 Aralık 2003.

³² Sadullah Özcan, “[Ermeni Ust Kurulu oluşturuldu, başkanı Devlet Bahçeli](#)”, *Zaman*, 18 Mayıs 2002.

³³ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda bazı sorunlar ve günümüze yansımaları”, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2002, sf.. 65.

³⁴ Aykut Kansu, “[Sarı Gelin belgeseli üzerine](#)”, *Radikal*, 4 Mayıs 2003.

³⁵ Ragıp Zarakoğlu, “Tezgah işlemeye devam ediyor”, *Evensel*, 24 Şubat 2009.

³⁶ Yıldırım Türker, “[Çoktandır sıra çocuklarda](#)”, *Radikal*, 23 Şubat 2009.

³⁷ Hyetert, “[Sayın Başbakan'a Açık Mektup](#)”, 11 Şubat 2009.

B. Tabular ve Ulusal Güvenlik

1961 yılında kurulan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) uzun seneler ülkenin en güçlü kurumlarından biriydi. Özellikle 1980 darbesi sonrasında kurul, dış ve iç işlerine yönelik politikalara, Cumhuriyet'e potansiyel tehdit oluşturabileceği gerekçesiyle gerekli gördüğü durumlarda müdahale edebiliyordu. Bir danışma kurulu olmasına rağmen MGK, ordunun politika yapımında düşüncelerini dile getirmesi için etkili bir kanal oldu.³⁸

MGK Türkiye'yi devamlı olarak dört bir yanı sonunu getirmek isteyen düşmanlarla çevrili bir ülke olarak resmetti. Eski genel sekreter Tuncer Kılınç'ın Brüksel'de Nisan 2003'te yaptığı konuşmada şu bölüm dikkat çekici:

“İstanbul'un fethinden bu yana Avrupalılar bizi düşmanları olarak gördü... Avrupa, Ermeni sorununu 1850'lerde ortaya çıkardı. Birinci Dünya Savaşı ertesinde Ermenileri bize karşı kullandı ve peşi sıra gelecek pek çok korkunç olayın temeli o zaman atıldı. PKK da AB'nin yarattığı bir örgüttür. 33,000 insanımızın ölmesinin nedeni AB'dir. AB gizlice ya da alenen Türkiye'de terörist örgütleri desteklemektedir.”³⁹

Fakat son on yıl içerisinde yeni, daha liberal bir Türkiye oluşmaya başladı. AB müzakere sürecinin de etkisiyle, Kılınç benzeri düşünen insanların ulusal politikalar üzerindeki etkisi azaldı. Aralık 1999'da aday ülke statüsünün tanınmasından bu yana Türkiye'de sivil ve siyasal hakları artırmaya ve demokratikleşme sürecini pekiştirmeye yönelik pek çok anayasal ve yapısal reform yapıldı.

23 Temmuz 2003'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi MGK'nin manevra alanını daraltan bir yasayı onayladı. MGK, sivil bir çoğunluktan oluşan ve sadece danışma amacıyla varolan bir kurum haline getirildi. Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın, MGK'nın “tavsiyelerine” uyma zorunluluğu sona erdi. Bundan böyle Radyo ve Televizyon Denetleme Üst Kurulu'nda (RTÜK) ve Yüksek Öğretim Kurulu'nda (YÖK) MGK'yı temsil eden bir üye bulundurulmayacaktı. Ağustos 2004'te MGK'nın ilk sivil Genel Sekreteri göreve başladı.

Siyasal ortam ılımlılaştırırken, Türk aydınlarının tarihsel tabularla yüzleşme arzusu arttı. Birçoğu için 1915 olaylarını tartışmaya açmak Türk demokrasisine içkin bir sorunla, en önemlisi de Türk ordusu, milliyetçi kurumlar ve suç örgütlerinin dâhil olduğu düşünülen “derin devlet” ile baş etmek anlamına geliyordu. 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlayan Taner Akçam'ın bakış açısı da bu şekildeydi.⁴⁰ Akçam'a göre Türk siyasal elitleri, Osmanlı'dan devraldıkları dokunulmazlık ile eylemlerini sürdürüyordu. Akçam'a göre polis tarafından yapılan işkence ve sivillerin, askeri harcamalar üzerinde denetiminin olmaması, siyasal elit tarafından “Türkiye'nin sonunu getirmeye çalışan düşmanların varlığı” tezi ile meşrulaştırılıyordu. Akçam, 1915 tartışmasının ülke güvenliğinden sorumlu kurumların Batı-karşıtı yaklaşımları ve ülkedeki otoriter eğilimler ile bağlantılı olduğunu savundu: “Türk toplumunda soykırımın açık açık konuşulması, yani Ermeni soykırımının Türk tarih yazımına eklenmesi, Türkiye'nin demokratikleşmesi yönünde çok önemli bir adımdır.”⁴¹

³⁸ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War* [Takım Elbise ve Üniformalar: Soğuk Savaş'tan günümüze Türk Dış Politikası], 2003, sf. 76.

³⁹ Taner Akçam, *From Empire to Republic – Turkish Nationalism and the Armenian Genocide* [İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e – Türk Milliyetçiliği ve Ermeni Soykırımı], 2004, sf. 7.

⁴⁰ Mehmet Necef, “The Turkish Media Debate on the Armenian Massacres [Türk Medyasında Ermeni Katliamı Tartışmaları],: Steven Jensen (ed.), *Genocide. Cases, Comparisons, and Contemporary Debates* [Soykırım. Davalar, Karşılaştırmalar ve Güncel Tartışmalar], 2003, p. 232.

⁴¹ Taner Akçam, *From Empire to Republic – Turkish Nationalism and the Armenian Genocide* [İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e – Türk Milliyetçiliği ve Ermeni Soykırımı], 2004, sf. xi.

2004 yılında, AKP hükümeti AB ile üyelik müzakerelerinin başlatması için önkoşulları yerine getirmeye çalışırken, insan hakları hukukçusu Fethiye Çetin *Anneannem* isimli bir kitap kaleme aldı. Bu kitapta Çetin, anneannesinin Ermeni olduğunu öğrenmesinin hikâyesini anlatıyordu. Çetin'in anneanesi, henüz çocukken, 1915 tehciri sırasında ailesinden alınmış ve bir Müslüman kızı olarak yetiştirilmişti. Kitap çok satanlar listesindeki yerini almakta gecikmedi. Bunun gibi pek çok örnek –Atatürk'ün manevi kızı, Türkiye'nin ilk kadın pilotu ve madarı iftihar Sabiha Gökçen gibi– gündeme taşındı. Editörünü o zaman Hrant Dink'in yapmakta olduğu *Agos*, bu ve benzer olayları medyaya taşıdı. Özellikle Sabiha Gökçen tartışması *Agos*'u milliyetçilerin hedefi haline getirdi.

2005'te ise Halil Berktaş'ın da dâhil olduğu bir grup Türk aydını, Osmanlı Ermenileri üzerine bir konferans düzenledi. Birçokları için bu provokatif bir konferanstı. Adalet Bakanı Cemil Çiçek, meclisteki konuşmasında, organizasyonun sorumlularını “Türk halkını hançerlemek” ile suçladı.⁴² Boğaziçi Üniversitesi konferansı önce ertelemek zorunda kaldı, daha sonra, 110 akademisyenin konferansın sürdürülmesi yönünde kaleme aldığı ortak bildiri sonucu konferansı tekrar gündeme aldı.⁴³ İdari Mahkeme'nin verdiği son dakika kararları sonucu ise konferansın düzenlenmesi iki üniversitede de (Boğaziçi ve Sabancı) durduruldu. Fakat aynı kararlar, konferansın Eylül 2005'te Bilgi Üniversitesi'nde yapılmasını engellemeyemedi.

Katılan 270 kişi etkinliğin siyasi önemini farkındaydı. 1971 darbesi sonrasında iki yılını hapseden Edebiyat Profesörü Murat Belge açılış konuşması yaptı: “Bu Türkiye'nin gelecekte nasıl bir ülke olacağıyla birebir ilgili bir konudur.” Halil Berktaş'a göre ise “1915-1916'da olanlar ‘bilinmeyen’ değildir... Yapılması gereken akademisyenlerin milliyetçi tabulardan kurtarılmasıdır.” Pekçok tanınmış Türk akademisyen de 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilmesi gerektiğinin altını çizdi. *Agos* editörü Hrant Dink Ermenilerin Anadolu topraklarına nasıl bağlı olduğundan bahsetti. “Ermenilerin bu topraklarda elbette gözü var. Ama o göz gelip de bu toprağı sırtlayıp götürmek, ya da bu toprağı parçalamak için değil. Korkmayın onlardan. Onlar bu toprağı götürmeye değil, toprağın kendisi olmaya hasretler. Hepsi bu.”⁴⁴

Medyada konferans, boğucu tartışmalarla geçen bir dönemin sonunun habercisi olarak ele alındı. *Milliyet* gazetesine göre “yeni bir tabu yok edilmişti.” *Radikal*'in manşeti şu şekildeydi: “‘Soykırım’ sözcüğü telaffuz edildi fakat dünya hala dönüyor ve Türkiye hala yerinde duruyor.” Konferansı takip eden aylarda tartışmalar dinmedi. 2005 yılında basılan ve *Hürriyet* köşe yazarı Sefa Kaplan'ın derlediği *1915'te Ne oldu?* Türk aydınları arasında - herhangi bir katliam olduğunu reddedeninden açıkça soykırım olduğunu belirtenine kadar tüm görüşlere- yer verdi.

Milliyetçi cenah ise bu esnada güçlenmeye devam ediyordu. Aşırı milliyetçi Büyük Hukukçular Birliği daha tanınır hale geliyordu. Başkanı Kemal Kerinçsiz, Kılınç'ın dünya bakışını paylaşıyordu.

“Tarih bize Avrupalılara güvenemeyeceğimizi öğretti. Bakın 1920'de olanlara: Osmanlı İmparatorluğu'nu, parçalamayacağız dedikleri halde parçaladılar. İnsanlar bize paranoyak diyor, fakat değiliz.”⁴⁵

⁴² *Hürriyet*, “[O konferans Türk halkını hançerlemektir](#)”, 25 Mayıs 2005.

⁴³ *turk.net haber*, “[Ermeni Konferansı ertelendi!](#)”, 25 Mayıs 2005.

⁴⁴ Hrant Dink, “[When the water finds its crack](#) [Su yolunu bulunca]”, 23-24 Eylül 2005 Ermeni Konferansı konuşması.

⁴⁵ Andrew Purvis, “[Continental Divide](#) [Kıtasa Bölünme]”, *Time*, 2 Ekim 2005.

Ermeni Konferansı sonrasında Kerinçsiz, içlerinde konferansın nihayet gerçekleşmesine izin veren Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül de olmak üzere 17 kişi hakkında suç duyurusunda bulundu.⁴⁶ Kerinçsiz Türk Ceza Kanunu'na dayanarak 40 kadar Türk gazeteci ve yazara da "Türklüğü aşağılamak" maddesinden dava açtı.⁴⁷ Orhan Pamuk'un bir İsviçre gazetesine Ermeni ve Kürtlerin öldürülmesi üzerine verdiği demeçler hakkındaki dava da yine Kerinçsiz tarafından açılmıştı. Eylül 2006'da Kerinçsiz, Elif Şafak'ın yazmış olduğu "Baba ve Piç" romanını Ermeni propogandası içerdiğini düşündüğü sebebiyle yargıya taşıdı. Suçlamalar hikâyedeki hayal ürünü karakterlerin söylemlerinden yola çıkılarak yöneltilmişti. Kerinçsiz'in bu konudaki düşüncesi şu şekildeydi: "Bir romanındaki karakterler hayal ürünü olabilir, fakat yazarlar gerçektir." "Bizim kültürümüzde, kimse atalarını katil olarak gösteremez".⁴⁸ Pamuk 2006'da Nobel ödülüne layık görülürken, Kerinçsiz bunu uluslararası bir komplo olarak değerlendiriyordu.

"Bu ödül sözde soykırım hakkında söylediği yalanlara verilmiştir... Bu Avrupa için Türkiye'yi bölmenin yoludur, aynen 90 yıl önce olduğu gibi. Vatanımızı Ermeniler, Kürtler ve Yunanlar arasında paylaşdırmak istiyorlar. Pamuk ve çok sevdiği Avrupalılar Türkiye'nin düşmanıdır."⁴⁹

Fakat Kerinçsiz, asıl sözlü saldırılarını, uzun bir süredir Türk-Ermeni uzlaşması üzerine yazıp çizen Ermeni asıllı Türk gazeteci ve editör Hrant Dink için saklıyordu. Milliyetçi medya Dink'e karşı acımasız bir cephe oluşturdu ve onu "Türklerin düşmanı" olarak niteledi. Dink, bu sürede pek çok ölüm tehditi aldı. Ekim 2006'da, Kerinçsiz tarafından açılan davada, Dink, Türklüğü aşağılamaktan 6 ay şartlı tahliyelili hapis cezasına çarptırıldı. (Kerinçsiz kararı çok hafif bularak itiraz etti)⁵⁰

Dink'e göre soruşturma "beni [Dink'i] etkisiz hale getirmeye, tek başıma bırakmaya, güçsüz ve savunmasız kılmaya çalışan o büyük güç" tarafından yürütülüyordu. Arkadaşlarına eski bir General ve radikal bir milliyetçi olan ve davalarda Kerinçsiz'in yanbaşında yer alan Veli Küçük'ten özellikle çekindiğini belirtiyordu. Türkiye'yi terk etmeyi düşündü fakat gitmedi. Bunun "Türkiye'de yaşayan, demokrasi savaşını beraber yürüten, onu destekleyen binlerce arkadaşına saygısızlık olacağı" kanısındaydı. "Kalacağız ve direneceğiz" diyordu.⁵¹

Mart 2007'de Dink bir kez daha mahkemeye çıkacaktı. Fakat Ocak 2007'de *Agos* gazetesindeki ofisinin hemen önünde öldürüldü. Bu, Hristiyanlara yönelik cinayetlerden biriydi, Trabzon'daki İtalyan rahip (2006), Malatya'daki Alman ve iki Türk Protestan (2007) gibi.

Dink cinayetine kamuoyunun tepkisi ise Türkiye'deki değişmiş gözler önüne seriyordu. 2002'de Urfa'da Dink, bir konferansta sarfettiği şu cümlelerden dolayı mahkemeye

⁴⁶ *haber7*, "[Konferans bitti tartışma bitmedi!](#)", 27 Eylül 2005.

⁴⁷ TCK 301'e göre Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." Madde, AB'nin baskısı sonucu 2008 yılında değiştirilmiş fakat "Türk ulusunu aşağılamak" hala bir suç unsuru olarak yerini korumuştur. Türk hukuk sisteminde, her vatandaş bir diğerine TCK'dan dava açabilir.

⁴⁸ Sarah Rainsford, "[Turkish novelist case collapses](#) [Türk romancının davası düştü]", *BBC News*, 21 Eylül 2006.

⁴⁹ Dorian Jones, "[Nobel Prize angers Turkey's nationalists](#) [Nobel Ödülü Türkiye'deki milliyetçileri kızdırıyor]", *Network Europe*, 20 Ekim 2006.

⁵⁰ Robert Mahoney, "[Bad Blood in Turkey](#) [Türkiye'de Kötü Kan]", *cpj*, Spring | Summer 2006.

⁵¹ Hrant Dink, "A pigeon-like unease of spirit [Ruh Halimin Güvercin Tedirginliği]", *Open Democracy* [Açık Demokrasi], 22 Ocak 2007.

çıkarılmıştı: “Ben Türk değil Türkiyeliyim ve Ermeniyim.”⁵² Şimdi ise “Hepimiz Ermeni’yiz” sloganı yüzler ve binlerce İstanbullu için dayanışmanın sembolü olmuştu. İstanbulda geniş katılımlı protesto gösteriler düzenlendi. Dink’in cenazesi, omuz omuza Türk, Kürt, Ermeni ve diğer pek çok insanın içinde bulunduğu bir kalabalık tarafından taşınıyordu.

C. *Sağduyulu bir tartışmaya doğru?*

Türk demokrasisinin o zamanki durumu düşünülenden de vahimdi. Ocak 2008’de Türk polisi tarafından gizli bir aşırı milliyetçi oluşum olarak tanımlanan Ergenekon örgütüne karşı geniş çaplı operasyon başlatıldı. Soruşturma, 2007 yazında, Ümraniye’de silahların ele geçirilmesi ile başladı ve 142 kişi (bugüne kadar) hükümeti devirmek suçuyla gözaltına alındı. Dink’i tedirgin eden Veli Küçük ve Kemal Kerinçsiz’in yanı sıra suçlananlar arasında milliyetçi-muhafazakâr gazeteciler ve akademisyenler, emekli generaller ve üst düzey güvenlik görevlileri yer alıyordu. Bazı gazeteciler, Dink suikastinin de Ergenekon tarafından gerçekleştirildiği ve örgütün stratejisinin bir bölümünün ülkede darbe yapmak olduğunu ileri sürdü. Soruşturma halen devam ediyor.

Milliyetçi kanadın yenilgileri bundan ibaret değildi. Ağustos 2007’de Emin Çölaşan’ın *Hürriyet* gazetesindeki görevine son verildi. Ağustos 2008’de, Türk Tarih Kurumu başkanı Yusuf Halaçoğlu başkanlıktan çıkarıldı.⁵³ Ergenekon soruşturması ile birlikte Türk sivil toplumu daha da cesaretlendi. 15 Aralık 2008’de Türk aydınları İnternet üzerinden bir imza kampanyası başlattı:

“1915’te Osmanlı Ermenileri’nin maruz kaldığı Büyük Felâket’e duyarsız kalınmasını, bunun inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum.”⁵⁴

230 aydının imzasıyla açılan *ozurdiliyoruz* internet sitesi şu ana kadar 30bin kadar imza aldı.⁵⁵ Beklenen eleştiriler de beraberinde geldi. MHP lideri Devlet Bahçeli “Kampanyayı başlatan insanlardan utanıyorum” diyerek bu konudaki görüşlerini bildirdi. Genel Kurmay İletişim Dairesi Başkanı General Metin Gürak ise 19 Aralık 2008’de basına şu şekilde bir açıklamada bulundu: “Bu özür yanlıştır ve kötü sonuçlar doğurabilir.” Bir grup emekli büyükelçi ise “Bugün, Ermeni terörü misyonunu tamamlamıştır. Biz planın ikinci etabının bir özrü içerdiğinin ve bir sonraki etabının ise toprak ve tazminat talebi olacağını farkındayız” dedi. Başbakan Erdoğan da özür kampanyasını kabul etmemişi: “Bir suç işlemedik ki özür dileyelim.”⁵⁶ Bununla beraber Cumhuriyet Başsavcılığı bu konuda dava açılmasına gerek duyulmadığını belirtti.⁵⁷ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ise “herkesin özgürce düşüncesini belirtebileceği”nin altını çizdi. Kampanyayı başlatanlardan liberal aydın Cengiz Aktar ise kampanyanın uzun soluklu bir sürecin başlangıcı olduğuna dikkat çekti: “Daha pek çok yüzüncü yıl kutlaması, 2023’e kadar her yıl ve sonrası da bize Ermenilerin kaderini öğrenme ve anlama şansı verecektir.”⁵⁸

⁵² a.g.e.

⁵³ *Today’s Zaman*, “[Ali Birinci new TTK president](#) [Ali Birinci, yeni TTK başkanı]”, 2 Ağustos 2008.

⁵⁴ Kampanyanın İnternet sitesi: <http://www.ozurdiliyoruz.com/foreign.aspx>.

⁵⁵ Kamplaşmanın değerlendirmesi için bkz: Yasemin Çongar, “Özür Diliyorum, çünkü...”, *Taraf*, 12 Aralık 2008.

⁵⁶ *Hürriyet*, “[Turkish PM says apology campaign to Armenian unacceptable](#) [Türk Başbakan, özür kampanyasının kabul edilemez olduğunu belirtti]”.

⁵⁷ *Bianet*, “[Investigation Ruled Out for Signatories to The Apology to Armenians](#) [Ermenilere özür dileyenlere soruşturma açılması reddedildi]”; 27 Ocak 2009.

⁵⁸ *Agos*, 24 Şubat 2009.

Türkiye'nin demokratikleşme süreci henüz tamamlanmış değil. *Asılsız Soykırım İddiaları ile Mücadele Koordinasyon Kurulu* da hala kaldırılmadı. Türkiye'de, Ermeniler tarafından 1. Dünya Savaşı'nda katledilen Türkleri anmak adına dikilmiş pek çok anıt var fakat bu anıtlardan bir tanesi bile mağdur Ermenilerden bahsetmiyor. 2009'da yayınevi sahibi Ragıp Zarakolu, yayımladığı bir çeviri kitap sebebiyle 5 ay hapis cezasına çarptırıldı (daha sonra 400 YTL para cezasına çevrildi). *The truth will set us free* [Gerçek bizi özgürleştirecek] isimli kitapta, 1915'te bir Ermeni'nin Anadolu'da yaşayan ailesinin hikâyesini anlatılıyor. Zarakorlu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne temyiz için başvurdu.⁵⁹ Ergenekon soruşturması tüm hızıyla sürüyor; fakat Hrant Dink suikastinin asıl zanlılarının bulunup bulunmayacağı tüm belirsizliğini koruyor.

Fakat bugün bile bu konuda tartışmaların düzeyi arttı. Yazar ve tarihçi Murat Bardakçı'nın 2009'un başında çıkardığı *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi* isimli kitapta, Ermeni tehcirinin mimarı olarak gösterilen Mehmet Talat'a ait olan evraklar özellikle ilgi çekici. Kitaba göre Talat Paşa'nın belgelerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeni sayısının 1915'te 1.256.000 iken iki yıl sonra 284.000'e düştüğü görülüyor: Yani 1915 ve 1916 yıllarında 972.000 Osmanlı Ermenisi'nin nüfus kayıtlarından çıktığı ortaya çıkıyor.⁶⁰ *The New York Times*'in 2009 yılının Mart ayında yazdığı üzere:

“Sayın Bardakçı dökümanlara uzun süredir -27 yıldır- sahip olduğunu fakat beklediğini, çünkü belgelerin açıklanmasının herhangi bir taşkınlığa yol açmasını istemediğini belirtiyor.”

Bardakçı aynı gazeteye “kitabı on sene önce bastıramayacağını, çünkü vatan haini ilan edileceğini” belirtiyor ve ekliyor: “Zihniyet değişti”⁶¹

Taner Akçam, 2004 yılında şunu yazıyordu: “Türkiye’de Yunan, Ermeni ve Kürtlerin uğradığı şiddet hakkında tartışmak genelde bir tabu sayılır... Sessizlik duvarını kırmaya çalışmak düşleyebileceğiniz en sert tepkileri de beraberinde getirir.”⁶² Bundan sadece beş yıl sonraki ortam konusunda ise Halil Berktaş şunu ifade ediyordu:

“Ulusalçılığın en üst noktası artık geride kaldı. Bir darbe önlendi. Yusuf Halaçoğlu'nun TTK'daki görevine son verildi. Bu değişimde Ergenekon soruşturmasının rolü var, AB ve ABD'nin de. Hrant Dink suikasti ve cenazesinin etkisi oldu. Bugün karşımızda bambaşka bir Türkiye var. *Taraf*'ta soykırım hakkında aralıklarla yazılar kaleme alıyorum. Kimse ses etmiyor. Tartışmayı aklı başında bir şekilde yürüttüğünüz sürece psikolojik bir terörle karşılaşmazsınız. Sessizce, derin bir normalleşme süreci yaşıyoruz.”⁶³

III. Türk Diplomasisinin Başarısı ve Başarısızlığı

A. “Komşularla Sıfır Sorun”

“Tarih” diye yazıyor İngiliz akademisyen Philip Robins, “Türlere, özellikle de topraklarına göz diken ve ulusunun kudretini farklı şekillerde yok etmeye çalışan komşularına karşı

⁵⁹ Erdiñ Ergenç, “[Değişen 301 sonrası ilk ceza Zarakolu'na](#)”, *Sabah*, 19 June 2008.

⁶⁰ Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 2008.

⁶¹ *New York Times*, “[Nearly a Million Genocide Victims, Covered in a Cloak of Amnesia](#) [Neredeyse 1 milyon soykırım kurbanı, Amnezi Pelerinine Gizlenmiş]”, 8 Mart 2009.

⁶² Taner Akcam, *From Empire to Republic* [İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e], 2004, p. 209.

⁶³ ESI ile röportaj, Mart 2009.

kuşkucu olmasını öğretir”.⁶⁴ 1995 yılında eski Dışişleri Bakanı yardımcısı Şükrü Elekdağ da benzer bir noktaya dikkat çekiyordu: “Türkiye’nin komşularına kuşkucu yaklaşması ve onları tehdit unsurları olarak görmesinin meşru sebepleri var. Komşular arasında özellikle ikisi, Yunanistan ve Suriye, Türkiye’nin çıkarlarına karşılar ve Türkiye’ye yönelik en ivedi tehditi oluşturuyor.”⁶⁵ 1998’de, Ermenistan, Yunanistan ve İran arasında artan işbirliği Türkiye’de gergin bir hava yarattı. Öyle ki, İsmail Cem, gerçekleştirdiği Tahran ziyaretinde Yunanistan’ı “yeni Haçlı Ordusu için Müslüman askerler toplamak” ile suçluyordu.⁶⁶ Askeri akademide General ve Komutan Nahil Şenoğlu da, 1990’lı yılların sonunda genç meslektaşlarına yaptığı konuşmada “Türkiye’nin dünyadaki en yalnız ülke olduğunu ve iç ve dış pek çok düşman tarafından çevrelendiğini” belirtiyordu.⁶⁷

1990’ların sonuna doğru AB’nin ve daha da önemlisi Yunanistan’ın Türkiye’ye muhtemel bir AB üyesi gözüyle bakması tahmin dışıydı; aynı şekilde Türkiye’nin Suriye ile ilişkilerini hızla düzeltmesi muhtemel gözüküyordu. 1999’ın başında Ankara ile Yunanistan arasındaki ilişkiler dibe vurdu denebilir. 14 Şubat 1999’da, Bill Clinton, iki ülkenin birbirine duyduğu güvensizliğin Kosova’daki şiddet ile daha da artarak savaşa sebebiyet verebileceğini dahi belirtti. Bir sonraki gün bir grup Türk komandosu, PKK’nın elebaşı Abdullah Öcalan’ı Kenya’nın başkenti Nairobi’de yakalarken, Atina’nın, Türkiye’nin en büyük düşmanı olarak nitelendirdiği elebaşına bir dönem evsahipliği yapmış olduğu gerçeği ortaya çıktı. Öcalan bir süredir Yunan büyükelçiliğinde saklanmaktaydı.

İşler daha kötüye gidemezdi ve gitmedi de. Öcalan olayından sorumlu Yunan Dışişleri Bakanı görevinden alındı ve yerine Türk-Yunan uzlaşması yanlısı olarak bilinen Yorgo Papandreou getirildi. Ağustos 1999’da Türkiye’nin Marmara bölgesinde büyük bir deprem meydana geldi. Eylül’de ise daha küçük çapta bir deprem Atina’yı salladı. Beklenmedik bir biçimde depremler, Türkler ve Yunanlar arasındaki dayanışmayı alevlendirdi. Uluslar arasındaki yakınlaşmayı diplomatik girişimler takip etti: Papandreou ve Cem arasındaki görüşmeler yeni bir *detente* döneminin habercisiydi.⁶⁸ 10–11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi’nde Yunanistan, Türkiye’nin AB’ye katılım sürecinin başlaması için uzun bir süredir kullanmakta olduğu veto oyunu geri çekti. Türkiye, resmi olarak AB’ye adaylık statüsü kazandı.

Helsinki Zirvesi, Türkiye’nin dış dünyayla ilişkilerinde dönüm noktasıydı. AB aday ülke statüsü ülkede demokratikleşmeyi tetiklemele kalmadı, Türk dış politikasını da güvenlik odaklı sert tutumundan, yumuşak güç kullanımına doğru yöneltti. Türk dış politikası, İhsan Dağı’nın terimiyle, “Avrupalılaştı”. Buna göre:

“Türkiye, güç odaklı, zor şartlarda hayatta kalma mücadelesi amacı taşıyan politikalardan liberal, bölgesindeki diğer ülkeleri rakipler olarak değil de ortaklar olarak gören, işbirliğini hedefleyen ve yumuşak güç kullanımını yeğleyen bir dış politika gündemine doğru yöneldi.”⁶⁹

⁶⁴ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War War* [Takım Elbise ve Üniformalar: Soğuk Savaş’tan günümüze Türk Dış Politikası], 2003, p. 135.

⁶⁵ Şükrü Elekdağ, “2 1/2 War Strategy [2 ½ Savaş Stratejisi]”, *Perceptions*, Sayı. 1, Mart-Mayıs 1996.

⁶⁶ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, 2003, p. 171.

⁶⁷ Quoted in <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp092.pdf>.

⁶⁸ F. Stephen Larrabee and Ian O. Lesser. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Rand: Santa Monica, 2003.

⁶⁹ İhsan Dağı, “The liberal turn in Turkish foreign policy [Türk dış politikasının liberak dönüşü]”, *Today's Zaman*, 23 Şubat 2009.

Kemal Kirişçi'ye göre ise Avrupa Birliği "Türkiye'nin 'anarşi kültürüne' önemli bir etki yaptı ve bu etki, Hobbescu dünya görüşünün yerine Kantçı görüşü yerleştirdi."⁷⁰

2002 yılından bu güne iktidarda bulunan AKP hükümeti de, Türkiye'nin komşularıyla süregelen sorunlarının ülkenin uluslararası ilişkiler platformunda daha yetkin bir rol oynamasının önünde engel oluşturduğunun farkındaydı. Partinin önde gelen uluslararası politika düşünürlerinden Ahmet Davutoğlu, 2001'de görüşlerini şu şekilde paylaşıyordu:

"Yakın sınır komşuları ile sürekli bunalımlar yaşayan bir ülkenin bu sınırları aşan bölgesel ve küresel politikalar üretebilmesi imkansızdır... Ulaşım imkanlarının genişletilmesi, sınır ticaretinin yaygınlaştırılması, karşılıklı kültürel mübadele programlarının artırılması, iş, emek ve sermaye transferinin kolaylaştırılması gibi araçlar özellikle otoriter rejimlerin hakim olduğu bölgemizdeki merkezi elit kaynaklı problemlerin aşılmasında büyük kolaylıklar sağlar"⁷¹

AKP hükümeti de yumuşak gücün, ulusal çıkarları gerçekleştirmek adına daha etkili olabileceğinin farkına vardı. Başbakan Erdoğan bu sebeple Kasım 2008'de "dost kazanmak, düşman değil" sözleriyle tanımladığı komşular ile "sıfır sorun" politikasını açıkladı.⁷² Bu, içi boş bir retorik değildi. Aksine Türkiye sonraki yıllarda hemen her komşusuyla ilişkilerini geliştirdi, özellikle de Rusya, Suriye, İran, Irak ve Yunanistan ile. Suriye ile yarım yüzyıldır devam eden toprak anlaşmazlığı, Mayıs 2008'de imzalanan antlaşma uyarınca çözüldü.⁷³ Kıbrıs konusunda bile Türkiye, 2004 yılında Annan Planı'nı destekleyerek federal bir çözüm önerisine sıcak baktığını gösterdi. Ne yazık ki Annan Planı Kıbrıslı Rumlar tarafından kabul görmedi.

Bu gelişmelere paralel Türkiye birçok sorunda uzlaşa sağlamak adına çaba harcadı – Lübnanlı gruplar, Irak ve komşuları, Pakistan ve Afganistan, Suriye ve İsrail gibi. Ticaret açısından da Türkiye, portfolyosunda pek çok yeni ülke ekleyerek, işbirliği ağını genişletti. 2002'den bu yana komşu ülkeler ve Karadeniz ülkelerine (Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Irak, İran Gürcistan, Azerbaycan, Rusya, Romanya ve Ukrayna) ihracatta artışlar yaşandı: 2002'de bu ülkelere ihracat, toplamın yüzde 11'iyken, 2008'de bu rakam yüzde 20'lere çıktı. Komşulardan ithalat rakamlarında da belirgin bir artış yaşandı: Aynı zaman diliminde, yüzde 15,5'ten yüzde 27,6'ya.

Türkiye'nin dış politika başarıları uluslararası alanda ününü ve nüfuzunu artırdı. Yeni ABD başkanının da ilk dış gezileri arasında Türkiye'ye yer vererek Nisan 2009'da ziyaret etmesi bu yönde yorumlanabilir.

Prensipte, komşu ülkelerle aktif etkileşime odaklanan bir dış politika çizgisinin Ermenistan ile ilişkileri de normalleştirmeyi içermesi beklenirdi. Fakat böyle olmadı. "Türkiye bölgede barış, istikrar ve refah görmek istiyor" diyordu Ali Babacan ve ekliyordu: "fakat bildiğiniz üzere

⁷⁰ Kemal Kirişçi, "Turkey's foreign policy in turbulent times [Çalkantılı zamanlarda Türk dış politikası]", European Union Institute for Security Studies (EUISS) Chaillot Paper [AB Güvenlik Çalışmaları Enstitüsü] – Sayı. 92, Eylül 2006.

⁷¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 2001. sf. 144 ve 146.

⁷² Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 14 Kasım 2008 tarihli Brookings Enstitüsü'nde yaptığı konuşma "[The Future of Turkish-American Relations: Acting Together with a Common Vision](#) [Türk-Amerikan İlişkilerinin Geleceği: Ortak Bir Vizyon için Birlikte Hareket Etmek]"

⁷³ Ercan Yavuz, "Turkey and Syria settle decades-old property dispute [Türkiye ve Suriye onlarca yıldır süregelen paylaşım sorununu çözdü]", *Today's Zaman*, 3 Mart 2009.

Ermenistan ile ilişkilerimiz bu formüle uymuyor.”⁷⁴ 1992’den bu yana diplomatik ilişkileri geliştirmek için yapılan görüşmeler önce Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı Dağlık Karabağ bölgesi üzerine yürüttüğü savaş ile bozuldu. Şubat 1992’de Ermeniler Hocalı kasabasını işgal edince, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal Azerbaycan’ı destekleyip ve gerekirse silahlı kuvvetleri devreye sokarak “Ermeni ilerlemesini durdurmayı” düşündüklerini açıkladı.⁷⁵ Üç ay kadar bir süre sonra Ermeniler Suşa kasabasını da ele geçirince, Başbakan Süleyman Demirel “Türkiye’nin çatışmalara seyirci kalmayacağı” yönünde uyarıda bulundu. Nisan 1993’te ise Ermenistan’ın Dağlık Karabağ bölgesinin dışında kalan bölgeleri de işgal etmesiyle birlikte Ankara diplomatik ilişkiler ve sınır sorununun çözümü için yürüttüğü görüşmeleri sonlandırdı.

Son on beş yıldır sürmekte olan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlık Türkiye-Ermenistan uzlaşması önünde engel teşkil ediyor. Türkiye’nin sınırı kapatması Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olmadı. Bu karar Azerbaycan’a fayda sağlamadığı gibi Türkiye’nin bölgedeki rolünü de zayıflattı ve yumuşak güç kullanma imkânını da baltaladı. Ermenistan Ulusal İstatistik Kurumu’nun 2007 yılı raporuna göre Türkiye’ye yapılan ihracat 3 milyon dolar gibi cılız bir seviyede, ithalat ise 131 milyon dolar (Ermenistan’ın toplam ithalatının yüzde 4’ü) seviyesindeydi.⁷⁶ İki ülke arasında esen soğuk rüzgâr her ikisine de zarar veriyor – bu zarar, özellikle denize açılımı olmayan Ermeni Cumhuriyeti ve Türkiye’nin yoksul doğu illerinde daha belirgindi. Öyleyse, Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik politikaları niye ülkenin genel dış politika vizyonundan farklı bir çizgide yürütülüyor?

B. Soykırım Diplomasisi

2005’in Mart ayında, ismini 19 ve 20. yüzyıllarda Türklerin Balkanlardan ve Kafkaslardan atılması üzerine yürüttüğü çalışmalarla duyurmuş Amerikalı tarihçi Justin McCarthy, konuşma yapmak üzere TBMM huzuruna davet edildi. McCarthy, konuşmasında Türk hukukçuları 1915’in soykırım olarak tanınması için yapılan baskılara boyun eğmemeleri üzerine uyardı. Kabullenmek, McCarthy’e göre, parasal ve toprak bütünlüğü açısından yıkıcı sonuçları da beraberinde getirebilirdi. Ona göre Ermeni milliyetçilerin gündemi yaklaşık yüz yıldır değişmemiştir:

“İlk olarak Türkiye Cumhuriyeti Ermeni Soykırımını kabul etmeli ve bunun için özür dilemeli. İkinci olarak Türkler tazminat ödemeli. Üçüncü olarak Ermeni devleti kurulmalı... Sonrasında Türklerden Erzurum, Van, Elazığ, Sivas, Bitlis ve Trabzon’un Ermenistan’a katılması talep edilecek.”

Bu taleplerin Doğu Anadolu halkı için ciddi sonuçları olacaktı:

“Yeni Ermenistan’ın yeni nüfusunun dörtte birinden azı Ermenilerden oluşuyor. Böyle bir devlet yaşayabilir mi? Evetse, ama Türklerin sınırdışı edilmesi kaydıyla. Bu 1915’te Ermeni milliyetçilerin kafasındaki plandı. Ermeniler için yarın da aynı plan geçerliliğini koruyor olacak.”⁷⁷

⁷⁴ “[Turkish FM invites Armenia for renewed dialogue](#) [Türk Dışişleri Bakanı Ermenistan’ı yeniden Masaya çağırıyor]”, *Hurriyet Daily News*, 21 Nisan 2008.

⁷⁵ *Hurriyet*, 5 Mart 1992.

⁷⁶ Ermenistan 2008 İstatistikleri: , <http://www.armstat.am/file/doc/99456368.pdf>

⁷⁷ Justin McCarthy, “[The Reality of Armenian Issue](#) [Ermeni Sorunu Gerçeği]”, 24 Mart 2005’te TBMM’de yapılan konuşma.

McCarthy'nin meclisteki konuşması uzun süre alkışlandı. Sonuçta Türk dış politikasının en temel savlarından bir doğrulanıyordu. Son otuz yıldır Türkiye, müttefiklerine uluslararası alanda Ermeni soykırımının kabulünün yalnızca Türkiye'ye edilmiş bir hakaret değil, aynı zamanda ulusal bütünlüğüne yönelik de bir tehlike olduğunu anlatmaya çalışıyordu.

1980'den günümüze Türk devleti, Ermeni sorununa yönelik görüşlerinin uluslararası arenada benimsenmesi için büyük miktarda siyasal sermaye ortaya koydu. Gündemi istediği yönde belirleyebilmek için araştırma enstitüleri fonladı – Washington'daki Türk Çalışmaları Enstitüsü gibi. Yazılı basın yoluyla sesini duyurmaya çalıştı. 1985'te Ermeni soykırımı ABD Kongresi'ne taşınca Türkiye, *The New York Times*, *Washington Post* ve *Washington Times*'da tam sayfa ilanlar vererek, 96 akademisyen tarafından imzalanmış şu deklarasyonu okuyucularla paylaştı: “devlet adamları ve politikacılar tarih yapar, akademisyenler ise yazar” ve “tarihçiler masumlar ile savaşanlar arasındaki ince sorumluluk ayrımını belirleyene kadar daha pek çok şey keşfedilmeyi bekliyor.”⁷⁸ Ankara Ticaret Odası 2005'te, *Sarı Gelin* belgeselinden 600.000 kopyanın hazırlanıp *Time* dergisi ile birlikte İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Rusça ve Lehçe olarak dağıtılmasını fonladı.⁷⁹ *Time* daha sonra belgeselin içeriğinin incelenmeden dağıtımının yapılmasından dolayı özür diledi.

1980'lerin ortalarına kadar Türkiye'nin yürüttüğü kampanyanın etkili oluyor gibi görünüyordu. O zamana kadar yalnız Uruguay Parlamentosu, 1965'te “1915 yılında öldürülen Ermeni şehitlerini” onurlandıran ilk yasa tasarısı geçirmişti. Bundan sonraki yirmi yıl içerisinde de Kıbrıs dışında herhangi bir ülke 1915 olaylarına yönelik herhangi bir tasarı ile gündeme gelmedi. Bu yıllarda, önemli ülkelerde 1915 konusundaki tartışmaları lehine çevirmek için Türkiye'nin elinde oynayabileceği bazı kozlar vardı: Türkiye Soğuk Savaş döneminde önemli bir müttefikken Ermenistan bir Sovyet cumhuriyetiydi. Merkezi Lübnan'da bulunan ve Türk diplomatlarına düzenlediği kanlı saldırılarla bilinen Ermeni terörist grubu ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia – Ermenistan'ın Özgürlüğü için Ermeni Gizli Ordusu) ise Ermeni davasının Ortadoğu fanatikliği ile bağdaştırılmasına sebep olmuştu. Türkiye'nin ABD Kongresi ve Dışişleri'nde ve Batılı iş dünyasında güçlü dostları vardı. Jeostratejik nedenler dolayısıyla İsrail yanlısı lobinin de desteğini almıştı. Buna ek olarak, Adam Jones'un da belirttiği gibi, “Ermeni soykırımı, Türk ve Yahudi dünyasının önde gelenleri tarafından Yahudi Soykırımı'nın kıyaslanamaz boyutu ve farklılığı ön plana çıkartıldıkça marjinalleştiriliyordu.”⁸⁰

1990'lara gelindiğinde özellikle Batı demokrasilerinde tarihi hatalar için özür dilemenin yaygınlaştığı görülüyor. Tüm dünyada hükümetler, savaş, kölelik ya da azınlık nüfuslara kötü muamele gibi önceki kuşakların yaptığı hatalar için ahlaki sorumluluklar yükleniyordu. Türkiye ise ahlaki sorumluluklardan kaçan bir görüntü sergiliyordu. Bunun sonucunda Ermeni sorunu, Fransa ve Amerika gibi ülkeler tarafından gündeme taşındı ve içinde “soykırım” kelimesinin kullanıldığı deklarasyonlar yayınlayan Avrupa Parlamentosu tarafından sahiplenildi.

Türk hükümetleri ise bu deklarasyonları düşmanca tavırlar olarak değerlendirdi. 2000 yılında, ABD Kongresi'ndeki oturumda Türk Büyükelçi Gündüz Aktan, soykırım tasarısının geçmesi halinde ABD'nin Türkiye'de kullanmakta olduğu İncirlik Hava Üssü'nün Türkiye tarafından kapatılabileceğini belirtti. Ermeniler de bu tasarıdan zarar görecekleri:

⁷⁸ Günther Lewy'den alıntı, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey – A Disputed Genocide* [Osmanlı Türkiye'sinde Ermeni Katliamları – Tartışmalı Soykırım], 2005, sf. 261.

⁷⁹ Sinan Aygün bunu bir darbeyle kıyasladı: “Ermeni lobisine bir gol attık ve kalede *Time* dergisi vardı”, *Akşam*, “[Time'la Sarı Gelin Kavgası](#)”, 13 Kasım 2005.

⁸⁰ Adam Jones, *Genocide – A Comprehensive Introduction* [Soykırım – Kapsamlı Giriş], 2006, sf. 360.

“Soykırımın tanınması yönündeki ısrarlı talep, Ermeni hükümeti ve diasporaya Türkiye’nin az da olsa ılımlı bakışını sonlandıracaktır. Bu, sınırın mühürlenmesi anlamına gelir. Ermenistan’ın şu anki durumu göz önünde bulundurulursa bu hareket Ermeni hükümeti için intihar olacaktır.”⁸¹

Tüm çabalara rağmen Türkiye’nin soykırım diplomasisi başarısız oldu. Uluslararası kamuoyunun tutumu Ermeni soykırımını tanımaya yönelik çark etti. Belki Barack Obama, Nisan 2009’daki Türkiye ziyaretinde o kelimeyi kullanmamış olabilir fakat geçmişte kullandı ve büyük ihtimalle Obama ve diğer dünya liderleri, gelecekte de soykırımı telaffuz etmekten çekinmeyecek. Fakat Türkiye’nin korkularına karşın, bu durum, Türkiye’ye karşı bir duruşu içermektense, tüm dünyada soykırım tanımının zamanla değişimine işaret ediyor.

C. *Bir Asırlık Soykırım*

Ankara merkezli Ermeni Araştırmaları Merkezi’nin 2007’de basılan bir yayınında yer alan makaleye göre Ermeni soykırımını çalışmalarının, Ermenilerin ulusal sorunu olmaktan çıkıp anaakım araştırma alanı olarak dünya çapında yerleşmeye başladığı isteksiz bir şekilde kabul ediliyordu.

“Geride kalan birkaç yıl içerisinde, Ermeni sorunu üzerine oldukça önemli, düşündürücü, fakat gözden kaçan gelişme, Ermenilerin iddialarının Batılı akademisyenler tarafından daha fazla benimsenmesi oldu... Halka halka yayılan bu sürecin sonunda pek çok akademisyen bugün Ermeni sorunu üzerine yayınlar okuyor ve bu yayınları araştırmalarına konu ediyor.”⁸²

Bu süreçte önemli rol oynayan gelişme, Batı akademiyasında soykırım çalışmalarının yeni bir alan olarak oluşmasıydı. Montreal Üniversitesi, 1980 yılında “Soykırımın Tarihi ve Sosyolojisi” başlıklı ilk dersi veren okul oldu. Leo Kuper’in 1981 tarihli kitabı, *Soykırım – 20. Yüzyılda Siyasal Kullanımı* sonrasında soykırım araştırmaları çığ gibi büyüdü. ABD ve Avrupa’da soykırım çalışmaları merkezleri kuruldu. 1997’de International Association of Genocide Scholars (Uluslararası Soykırım Araştırmacıları Derneği) kuruldu. 1999’da, İsrail Charny ilk *Soykırım Ansiklopedisi*’ni yazdı. Bu ansiklopedinin yirmi sayfası Ermeni soykırımına ayrılmıştı.⁸³ Samantha Power’in 2002 tarihli *Cehennemden Bir Sorun* başlıklı kitabı, Amerika’nın 20. yüzyılda yaşanan soykırımları önleyememesini konu alıyordu. Kitap, Pulitzer ve Ulusal Kitap Ödüllerine layık görüldü.

1980’e kadar soykırım çalışmaları yalnızca Yahudi Soykırımı (Holocaust) üzerine yoğunlaşıyordu. Ermeni tarihçi Vahakn Dadrian, “karşılaştırmalı soykırım” üzerine ilk

⁸¹ Gündüz Aktan tarafından Kongre Uluslararası İlişkiler Komitesi’nde yapılan sunum, 14 Eylül 2000.

⁸² Serdar Palabıyık, “[Literature between Scientificity and Subjectivity: A Comparative Analysis of the Books Written on the Armenian Issue](#) [Bilimsellik ve Öznellik üzerine Yazılanlar: Ermeni Sorunu Üzerine Yazılan Kitapların Karşılaştırmalı Analizi]”, *Review of Armenian Studies*, No. 11-12, Sayı. 4 – 2007.

⁸³ Bu konuda asıl kaynaklardan bazıları şunlardır: Frank Chalk ve Kurt Jonassohn’un *History and Sociology of Genocide* [Soykırımın Tarih ve Sosyolojisi]; Samuel Totten et al. *Century of Genocide* [Soykırım Yüzyılı]. Her ikisi de 1990’ların başında raflardaki yerini aldı. Helen Fein, *Genocide: A Sociological Perspective* [Soykırım, Sosyolojik Perspektif], 1993 de yine ilginç bir metindir. Robert Gellately ve Bein Kiernan, ed., *The Spectre of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* [Soykırım Hortlağı – Tarihsel Bakışla Toplu Katliamlar], 2003 de bir diğeridir.. Ayrıca yakın zamanda yazılmış şu kitap da ilgi çekici: Adam Jones, *Genocide – A Comprehensive Introduction* [Soykırım – Kapsamlı Giriş], 2006.

çalışmayı yapan kişiydi. Dadrian, çalışmasında Yahudi Soykırımı'nı bir kıstas olarak alıyordu. Dadrian'a karşı gelenler de Yahudi Soykırımı kıstasını kullanarak argüman geliştireliyordu. Türk akademisyenler soykırım etiketinden rahatsızdı çünkü Hitler'in politikaları ile Jön Türklerin politikalarının birbirinden çok farklı olduğunu savunuyorlardı. Savlarının iki ana ayağı vardı: İlki, Yahudi Soykırımı'ndan farklı olarak, Ermeni örneğinde "yok etme niyeti" güdülmemiş olması. Bu doğrultuda, Osmanlı yönetici sınıfının Anadolu'nun pek çok bölgesinde Ermeni nüfusa müdahale etmemiş olması bunu kanıtlıyordu. Amerikalı tarihçi Günther Lewy, son kitabında şöyle yazıyor:

"İstanbul, İzmir ve Halep gibi şehirlerde yaşayan Ermeni nüfusu tehciye zorlanmadı ve... savaşı yarasız atlattı... Bu gibi muafiyetler Adolf Hitler'in Berlin, Köln ve Münih'teki Yahudileri Son Çözüm'üne (Final Solution) dâhil etmemesiyle benzerlikler gösteriyor."⁸⁴

Tezin ikinci ayağı ise, Nazi Almanya'sında yaşayan Yahudilerin aksine, Ermenilerin, Osmanlı yönetici sınıfa karşı ayaklandığı ve bu sebeple "masum kurbanlar" olarak değerlendirilemeyeceğini savunuyor. Gündüz Aktan'ın ABD Kongresi'ne 2000 yılında açıkladığı gibi: "Söz konusu siviller bile olsa öldürme, toprak için yapılan bir savaşta soykırım olarak nitelendirilemez. Soykırımın kurbanları masum olmalıdır." 1915 olayları, argümana göre, Yahudi Soykırımı ile karşılaştırılamayacağı için soykırıma tekabül etmiyordu ve kelimenin kullanımı sadece politik nedenlere bağlıydı.⁸⁵

Bu argümanın gözardı ettiği, uluslararası alanda "soykırım" kullanımının hiçbir zaman "Yahudi Soykırımı'nın muadili" olaylar için sınırlandırılmadığıdır. 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, tanımlamada başlangıç noktası olarak kabul edilir. Sözleşme "soykırımı" şu şekilde tanımlıyor:

"Ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden her hangi biri, soykırım suçunu oluşturur. (a) Gruba mensup olanların öldürülmesi; (b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi; (c) Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracığı hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten değiştirmek; (d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak; (e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek"

Bugün pek çok dava, resmi deklarasyon ve akademik çalışmalar bu tanımlı kullanarak tarihsel ve güncel olayları açıklamaya çalışıyor. 2003 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısı, Hollandalı bilirkişi Ton Zwaan'dan Yugoslavya'da olanları "soykırım çalışmaları alanındaki son gelişmeleri göz önünde tutarak" yorumlamasını istedi.⁸⁶ Zwaan'a göre, 1980'lerden bugüne bakıldığında tarihsel gelişmeler ışığında her ne kadar Yahudi Soykırımı hala "kökten ve tam çözüm için en sistemik soykırım olsa da", diğer, daha "az kökten" olarak nitelendirilebilecek soykırımlar da göz ardı edilmemelidir.⁸⁷

⁸⁴ Lewy, sf. 251.

⁸⁵ Demokratik Prensipier Vakfı tarafından 15 Mart 2001'de İstanbulda düzenlenen Türk-Ermeni İlişkileri konferansında Prof. McCarthy tarafından yapılan sunum.

⁸⁶ Zwaan'ın soykırım araştırmalarında öncü olarak gösterdiği isimler arasında Raul Hilberg, Leo Kuper, Frank Chalk, Kurt Jonassohn, Helen Fein, Robert Melson, Yehuda Bauer, Israel Charny yer alıyor. Ton Zwaan, "[On the Etiology and Genesis of Genocide and Other Mass Crimes Targeting Specific Groups](#) [Soykırımın ve Belirli Grupları Hedefleyen Diğer Toplu Katliamların Kökeni Üzerine]", Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi Savcısı'na yapılan sunum, Amsterdam, Holocaust ve Soykırım Çalışmaları Merkezi, Kasım 2003. sf. 5.

⁸⁷ Cf. Robert Cribb, "Genocide in the Non-Western World: Implications for Holocaust Studies [Batılı Olmayan Dünyada Soykırım: Holocaust Çalışmalarının Etkileri]"; Steven L.B. Jensen (ed.), *Genocide:*

“Aslında büyük soykırımlar “kısmi” soykırımdır... Yahudilerin katledilmesi ile Almanya’daki Polonyalıların ya da Rus nüfusun Nasyonal-Sosyalist soykırım politikalarının hedefi olması arasında farklılıklar var. Fakat her üç örnekte de soykırım politikalarını görmek ve takiben sürdürülen soykırımı gözlemlemek mümkündür.”⁸⁸

1948 Sözleşmesinin kilit kelimesi “bütünüyle veya kısmen”dir. Uluslararası Soykırım Araştırmacıları Derneği’nin de belirttiği gibi “Suç işleyenler bütün grubu yok etmek zorunda değildir. Grubun kısmen yok edilmesi (eğitilmiş ve aydın sınıftan, bir bölgede yaşayanların vb.) de soykırımdır.”⁸⁹

Bu tanım mahkemeler ve soruşturma komisyonları tarafından sıkça kullanıldı. Guatemala Tarihi Aydınlatma Komisyonu 1970 ve 1980’lerde yerli Mayaların uğradığı mezalimi incelerken “isyanlara karşı operasyon düzenlemek amacıyla 1981 ve 1983’te Guatemala devletinin görevlendirdiği yetkililerin Mayalı gruplara karşı soykırım uyguladığı” kararına vardı.⁹⁰ Hükümetin tüm Mayalıları komünizm ve terörizmin destekçileri olarak yaftalaması rapora göre “saldırgan, ırkçı ve olabildiğince vahşi hak ihlallerine dönüştü ve savunmasız Maya topluluklarının toplu katliamıyla sonuçlandı.”⁹¹

Benzer bir biçimde 1995 yılında Bosna Hersek’te Srebrenitza katliamı da soykırım olarak tanımlandı. Katliamda 8000 kadar Boşnak erkek Bosnalı Sırp tarafından öldürüldü. 2004 yılında Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından alınan karara göre, “Soykırım Sözleşmesinin amacı insan gruplarının amaçlı öldürülmesini engellemektir ve hedef gösterilen kesimler, grubun tamamını etkilemelidir.”⁹² Karar şöyle devam ediyor:

“Katliama maruz kalanlar toplam Srebrenitza yaşayanlarının beşte birine tekabül ediyor. Ceza Mahkemesinin vardığı yargıya göre, ataerkil düzenin egemen olduğu Boşnaklar için, bu denli büyük bir sayıda erkeğin öldürülmesi neticede Srebrenitza’daki Boşnakların fiziksel olarak yokolmasıyla sonuçlanabilir.”⁹³

Akademisyenler ve mahkemeler ayrıca “yoketme niyeti”nin de tanımını yaptı. Uluslararası Soykırım Araştırmacıları Derneği’ne göre:

“Niyet verilen emirlerden ya da söylenen sözlerden anlaşılabilir. Fakat çoğu zaman koordine edilmiş hareketlerin sistemik döngüsünü okumak gerekir... İşlenen suç için motivasyon ne olursa olsun (toprak istilakı, ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğü vb.) eğer suçu işleyenler bir grubu yok etmek ya da o grubun bir parçasını bile yok etmek amacını taşıyorsa, bu soykırımdır.”⁹⁴

Zorunlu göç, Amerikalı Kızılderililer örneğinde olduğu gibi bir soykırım aracı olarak pek çok kez belirtildi. Örneğin araştırmacılar “Cherokee ve Navajo milletlerinin yüzde 20’si ile 40’ının soyunun kurutulduğu Gözyaşı İzi isimli soykırımsal ölüm yürüyüşlerden”

Cases, Comparisons and Contemporary Debates [Soykırım: Davalar, Karşılaştırmalar ve Güncel Tartışmalar] içinde, 2003, sf. 123-140.

88

Zwaan, sf. 12.

89

<http://www.genocidescholars.org/aboutgenocide.html>.

90

Rapor, 122 ve 123. Paragraflar, <http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/report/english/toc.html>.

91

New York Times, 26 Şubat 1999.

92

ICTY, [Krstic Judgement](#) [Krstic Kararı], 2004.

93

a.g.e.

94

Uluslararası Soykırım Araştırmacıları Derneği İnternet Sitesi:

<http://www.genocidescholars.org/aboutgenocide.html>.

bahsediyor.⁹⁵ Kızılderililerin İspanyol Amerika'sında yok edilişi hakkında Adam Jones şunu belirtiyor:

“Köleler gözlerinizin önünde sinekler gibi birer birer ölürken, hem de madenlerde ya da çiftliklerde henüz birkaç ay kalmalarına karşın, vereceğiniz tepki vaziyeti değiştirmek değil, cehenneme daha fazla insanı itelemek oluyorsa bu, ‘birinci dereceden’ soykırımdır.”⁹⁶

İki grup arasında geçmişe dayanan bir husumet, ya da halen devam etmekte olan çatışmalar ve cezalandırmalar da soykırım bulgusunu değiştirmez. Hutulular 1994 Ruanda soykırımının geçmişe dayanan bir içsavaşın devamı olduğunu ve Tutsilerin uygulayacağı olası bir soykırıma karşı kendilerini savunmak amacıyla yapıldığını (ki Hutuların 1972’de Burundi’de çok acılar çektiği biliniyor) öne sürünce, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi savunmayı haksız buldu.

Bu yorumlamaları göz önünde bulunduran otoriteler uluslararası alanda birçok katliamı soykırım olarak nitelendirdi. *Holocaust and Genocide Studies* [Yahudi Soykırımı ve Soykırım Çalışmaları] ve *Journal of Genocide Research* [Soykırım Çalışmaları Dergisi] artık eski Roma İmparatorluğu döneminde Kartacalılara karşı M.Ö 146’da yapılmış soykırımı, Avusturya Aborjinleri’nin 20. yüzyılda uğradığı soykırımı ya da Kuzey Kafkaslarda Rusların Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği soykırımı, Kamboçya, Ruanda, Doğu Timor, Burundi, Guatemala, Ukrayna (Stalin döneminde) ve Bosna’daki soykırımlarla birlikte tartışmaya açıyor. Özellikle Srebrenitza ve Ruanda’dan sonra konuya yönelik hızla artan uluslararası ilgi de uluslararası politikalar üzerinde etkili oluyor. NATO’nun 1999’da Kosova harekâtını başlatması buna örnek gösterilebilir.

Bu perspektiften bakıldığında, bazı eleştirmenlerin savunduğunun aksine soykırım araştırmaları Türklere ayrımcılık yapmıyordu. Aksine, araştırmaların da gösterdiği üzere insanlık tarihinin en vahşi yüzyıllarından birisi olabilecek 20. yüzyılda soykırım dünyanın her köşesinde işleniyordu.⁹⁷ Bugün soykırım araştırmaları alanında tanınmış akademisyenler arasında Ermenilerin 1915 yılında yaşadıklarını soykırım olarak nitelendirmekten çekinenlerini bulmak güç. Reddetmek, bir anlamıyla, soykırım görüşünde mutabık sayısız araştırmacı, komisyon, mahkeme ve hükümete karşı çıkmak anlamına geliyor. Bu Türk diplomatları karşı çıksa da kırmakta başarılı olamıyor.

D. Müttefik Kazığı?

1915 olaylarını soykırım olarak nitelendiren yasa tasarıları şu ana kadar yirmiden fazla ülkede kabul edildi. Tasarının, en güvendiği müttefikleri tarafından dahi kabul edilmesi Türk politikacı ve diplomatları şaşkına çeviriyor. Türkler, kaynakları ve siyasal nüfuzu bitmek bilmeyen Ermeni diasporası tarafından yenilgiye uğratıldıklarını düşünüyor. 1970 ve 1980’lerde ASALA teröristleri tarafından öldürülen Türk diplomatların anıları ise bu yenilgiyi daha acı kılıyor ve Türkiye’de, adaletsiz bir oyunun kurban gidildiği hissini pekiştiriyor.

1998 yılının Mayıs ayında Fransız Parlamentosu tek-cümle tasarısını kanunlaştırdığında (“Fransa, 1915 Ermeni Soykırımı’nı tanıyor”) bu eylemin arkasında Fransa Ermenilerinin

⁹⁵ Adam Jones, *Genocide – A Comprehensive Introduction* [Soykırım – Kapsamlı Giriş], 2006, sf. 75; James Wilson, *The Earth Shall Weep: A History of Native America* [Dünya Ağlamalı: Kızılderili Amerikasının Tarihi], 1998.

⁹⁶ Adam Jones, *Soykırım – Kapsamlı Giriş*, sf. 83.

⁹⁷ Eric D. Weitz, *A Century of Genocide* [Bir Asırlık Soykırım], 2003, sf. 9.

yattığı varsayıldı.⁹⁸ Gerçekten de tasarımı meclise taşıyan parlamenterlerden birçoğu, Fransız Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Paris ve Marsilya'daki seçmenleri temsil ediyordu. Türk yazar Gürbüz Evren'e göre Fransa'da yaşayan Türklerin hepsinin Fransız vatandaşlığı olsaydı "Fransız parlamentosu Türklerin 1,5 milyon Ermeniye katlettiği yönünde bir karar geçirmez, aksine Ermenilerin Türkleri katlettiğini kabul ederdi."⁹⁹

Ermeni diasporası Türkler tarafından dışli bir rakip olarak görülüyor. Ermenistan dışında en geniş Ermeni toplulukları Amerika (yarısından fazlası Kaliforniya'da olmak üzere toplamda 1,5 milyonun üzerinde), Rusya (2 milyondan fazla), Fransa (450.000), Gürcistan (460.000) ve Lübnan'da (234.000) yaşıyor. Suriye, İran ve Arjantin'de de birçok Ermeni yaşamakta.¹⁰⁰

Fakat Ermeni lobi faaliyetleri ya da Türk-karşıtı duygular, bu konuda geçirilen yasaların altında yatan tek unsur değil. Soykırım tasarıları Türkiye'nin uzun soluklu müttefiki Polonya, İtalya, Litvanya ve Slovakya gibi, çok az Ermeni'nin ikamet ettiği ülkelerde de kabul edildi.¹⁰¹ Avrupa'daki en büyük Türk nüfuslarından birine sahip Hollanda'da bile, hem de Hollanda Türkiye'nin AB üyelik müzakerelerini AB dönem başkanı olarak desteklerken, soykırım 2004'te kabul edildi. 2005 Haziran'ında Türklerin en yoğun yaşadığı ülke olan Almanya'da "1915'te Ermenilerin Sınır Dışı Edilmesi ve Katliamını Hatırlama ve Anma" başlıklı bir önerge oybirliğiyle kabul edildi.

Bu gerçekleştiği zaman, Almanya, Kızıl-Yeşil Koalisyonu önderliğinde, Sosyal-Demokrat Şansölye Gerhard Schröder ve Yeşiller Dışişleri Bakanı Joschka Fischer tarafından yönetiliyordu ve Almanya Türkiye'nin Avrupa'daki en yakın müttefiklerinden biriydi. 1999'da Berlin Türkiye'nin AB üyesi olabilmesi için çaba harcadı, 2000 yılında Almanya'daki binlerce Türk'ün Alman vatandaşlığı (ve neticesinde seçmenliği) alabilmesi için Alman Vatandaşlık Kanunu'nda değişikliğe gitti. 2004'te ise Ankara ile müzakerelere başlanması konusunda Türkiye'ye destek verdi.

Bundestag tarafından kabul edilen ve SPD, CDU/CSU (Hristiyan Demokratlar), Yeşiller ve FDP (Liberaller) tarafından da desteklenen metin açıkça şunu belirtiyordu:

"Alman Bundestag... Osmanlı İmparatorluğu Jön Türk hükümetinin, Anadolu'daki Ermenilerin toplu yok edilmesiyle sonuçlanan yaptıklarından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getiriyor."¹⁰²

Önerge ayrıca soykırımı da atıfta bulunuyordu: "pek çok tarihçi, parlamento ve uluslararası kuruluş Ermenilerin zorunlu göçü ve katledilişini soykırım olarak tanımlıyor."¹⁰³ Önergeye

⁹⁸ Assemblée Nationale [Ulusal Parlamento], "[Proposition de Loi adoptée par l'Assemblée Nationale en première lecture relative à la reconnaissance du génocide arménien de 1915](#) [1915teki Ermeni soykırımının tanınmasına ilişkin ilk oturumda millet meclisi tarafından kabul edilen kanun teklifi]", 29 Mayıs 1998.

⁹⁹ Mehmet Nefci, "The Turkish Media Debate on the Armenian Massacres", [Türk Medyasında Ermeni Katliamı Tartışmaları],: Steven Jensen (ed.), *Genocide. Cases, Comparisons, and Contemporary Debates* [Soykırım. Davalar, Karşılaştırmalar ve Güncel Tartışmalar], 2003., sf. 247.

¹⁰⁰ <http://www.armeniadiaspora.com/followup/population.html>.

¹⁰¹ Polonya'da yaklaşık 92.000 Ermeni yaşıyor; İtalya'da 2500, Litvanya'da ve Slovakya'da ise bu sayıdan da az Ermeni ikamet etmekte. <http://www.armeniadiaspora.com/followup/population.html>.

¹⁰² Alman Bundestag, 15. Dönem, SPD, CDU/CSU, ALLIANCE, 90/YEŞİLLER ve FDP tarafından gündeme getirilen önerge, "1915'te Ermenilerin Sınır Dışı Edilmesi ve Katliamını Hatırlama ve Anma – Almanya Türk ve Ermenilerin Uzlaşmasına Katkıda Bulunmalı", 15 Haziran 2005.

¹⁰³ a.g.e.

göre Türkiye'nin red politikası "AB'de varolan toplumsal değerlerin kökeni olan uzlaşma fikrine aykırıdır".¹⁰⁴

Türkiye'nin soykırım diplomasisinin başarısızlığı bu örnekte çarpıcı idi. Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Mehmet Ali İrtemçelik, öngenen destekçilerini "organize terörden beslenen fanatik Ermeni milliyetçiliği taraftarı olmak" ile suçladı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise üzülen "uyarılarının Bundestag tarafından dikkate alınmadığının" altını çizdi.¹⁰⁵ Meclis Başkanı Bülent Arınç ise Alman meslektaşına gönderdiği mektupta "dost ve müttefik bir ülkenin parlamentosu tarafından alınan bu tek taraflı kararın" üzüntü yarattığını belirtti.¹⁰⁶ Çabalar fayda etmedi. Yeşiller Grubu'ndan, Almanya'da en çok tanınan Türklerin başında gelen Cem Özdemir'in yorumu ise şöyle oldu: "Kapalı bir toplumda gereğinden uzun bir süredir faydalanılan devlet propogandası ne yazık ki uluslararası arenada yardımcı olmamaktadır."¹⁰⁷

Soykırımın tanınmamasına yönelik hala bir şansın olduğu düşünülen ABD'de bile Ankara'nın soykırım diplomasisinin başarısızlığı görülüyor. ABD Başkanı Ronald Reagan "Ermeni soykırımı"na 1981'de yaptığı bir konuşmada atıfta bulunmuştu.¹⁰⁸ Baba George Bush ise "[Ermenilerin] 1915-1923 tarihlerinde yaşadığı büyük katliamın Osmanlı yöneticilerince gerçekleştirildiğini" belirtiyordu.¹⁰⁹ Bu güne kadar ABD nüfusunun yüzde 85'ini kapsayan 42 eyalette Ermeni soykırımı, kanun ya da bildiri olarak tanındı.¹¹⁰

Türkiye, ABD Kongresi'nde soykırım tasarısının geçmesini önlemek için siyasal sermaye seferber etti. Eylül 2007'de, Temsilciler Meclisi Ermeni soykırımını kınayan (bağlayıcılığı bulunmayan) bir tasarı gündeme alınca Türkiye, büyükelçisini geri çekti. Türk uyarıları, 2008'de Kongre'ye taşınan soykırım tasarısını da durdurdu. Analist Ömer Taşpınar'ın da belirttiği gibi bu "kazanmak için büyük kayıpların verildiği bir zaferdi." Taşpınar'a göre soykırım tasarısının kabul edilmemesinin "tarihin Türk versiyonunun doğruluğunu kanıtlayan yeni bulgulara ulaşılması" ile ilişkisi yoktu; aksine, karar tamamıyla stratejikti – yani Amerika'nın, Irak savaşında Türkiye'nin yardımı ve kaynaklarına gereksinimi. Tasarının kabul edilmemesi konusunda Türkiye'den yana taraf olan yorumcu Charles Krauthammer, şu şekilde yazıyordu: "1915'ten başlayarak 1 ile 1,5 milyon Ermeninin, soykırımın bir parçası olarak gaddarca ve sistemik bir biçimde katledilmesi tarih kayıtlarında duran bir gerçek."¹¹¹ Kısacası Türkiye tarihin kendi versiyonu konusunda müttefiklerinin aklını çelemedi. Taşpınar'ın da dediği gibi "Türkiye önemli bir cephede galip geldi fakat savaşı kaybetti."¹¹²

¹⁰⁴ Alman Bundestag, [CDU/CSU](#) Grubu Öngesi, 18 Şubat 2005.

¹⁰⁵ *Handelsblatt*, "[Spannungen zwischen der Türkei und Deutschland](#)" [Almanya ve Türkiye arasında Gerginlik], 17 Haziran 2005.

¹⁰⁶ *Stern*, "[Unfreundliche Töne vor der Kanzler-Visite](#)" [Şansolye'nin Ziyareti Öncesi Dargın Tonlar], 3 Mayıs 2005. TBMM Duyurular: "[Arınç: 'Türkiye tarihiyle her zaman yüzleşmeye hazırdır ve tarihimizde utanacağımız hiçbir sayfa bulunmamaktadır'](#)", 22 Haziran 2005.

¹⁰⁷ Jörg Lau, "[Deutsche Schmerztherapie](#)" [Alman Acı Terapisi], *Die Zeit*, 21 Nisan 2005.

¹⁰⁸ Ronald Reagan, "[Proclamation 4838 – Days of Remembrance of Victims of the Holocaust](#) [4838 sayılı Bildiri – Yahudi Soykırımı Kurbanlarını Anma Günleri]", 22 Nisan 1981.

¹⁰⁹ Baba Bush, Nisan 1990. Torben Jorgensen, "Turkey, the US and the Armenian Genocide [Türkiye, ABD ve Ermeni Soykırımı]", in: Steven Jensen (ed.), *Genocide. Cases, Comparisons, and Contemporary Debates* [Soykırım. Davalar, Karşılaştırmalar ve Güncel Tartışmalar], 2003, sf. 218.

¹¹⁰ Soykırım tasarısını onaylamayan sekiz eyalet şunlardır: Teksas, Güney Dakota, Wyoming, Batı virjinya, Iowa, Alabama, Missisipi ve Indiana.

¹¹¹ Charles Krauthammer, "[The Razor Is Out](#) [Jiletler Çekildi]", *National Review*, 17 Ekim 2007.

¹¹² Ömer Taşpınar, "[The coming storm with Washington](#) [Washington ile gelen Fırtına]", *Today's Zaman*, 15 Aralık 2008.

Son ABD seçimleriyle görev alan yeni yönetimdeki bütün önde gelen şahısların –özellikle Başkan Obama, Yardımcısı Joe Biden, Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ve Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi- 1915 olayları hakkında soykırım sözcüğünü kullandığı biliniyor.¹¹³ *A Problem from Hell* [Cehennemden Gelen Problem] kitabının yazarı, dış politika danışmanı ve Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi Samantha Power'a göre:

“Ermeni Soykırımı bir iddia, kişisel yorum ya da bakış açısı değil, hakkında pek çok belge bulunan ve tarihsel deliller tarafından da doğrulanan bir gerçektir.”¹¹⁴

“Senatör olarak Ermeni Soykırımı Tasarısı'nın geçirilmesinden yanayım” diyordu Obama ve kampanya sürecinde ekliyordu: “ve Başkan olunca Ermeni Soykırımı'nı tanıyacağım.”¹¹⁵ Obama, Nisan 2009'da Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmak için ziyaret ettiği Ankara'da Ermeni soykırımı hakkındaki düşüncelerinin “kayıtlarda olduğunu ve değişmediğini” açıkladı.¹¹⁶ Ziyareti sırasında soykırım sözcüğünü kullanmaması, onu ağırlayanları kırmak istemeyen, fakat inançlarından vazgeçmeyen, kibar ve adaletli bir duruşu simgeliyordu. Yine de Obama ve yönetimdekilerin eski defterleri açıp önceden söylediklerini tekrarlaması an meselesi olabilir.

E. Tanımının Sonuçları

Ağustos 2004'te Almanya Federal Kalkınma Yardımı Bakanı Heidemarie Wiecek-Zeul Namibya'nın Okakara kentinde bir törene katıldı. Kendisi, tarihçilerin 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak nitelendirdiği, 1904 yılında Alman sömürgeci askerlerin Herero kentinde gerçekleştirdiği katliam için özür diliyordu:

“Biz Almanlar, o zamandan bu güne taşıdığımız suçun tarihsel ve ahlaki sorumluluğunu üstleniyoruz... Gerçekleştirilen mezalim soykırım olarak nitelendirilebilirdi.”¹¹⁷

Sömürgeci askerlerin başı Lothar von Trotha, 130 Alman yerleşimci ve askerinin öldüğü Herero ayaklanmasına karşılık Hereroların Namibya'yı terk etmesini, aksi takdirde öldürüleceğini bildirmişti. Bildirisinden sonra kadın, erkek, çocuk demeden insanlar öldürüldü, çöle sürüldü ve ölüme terk edildi. 100.000 kadar insanın yalnızca 15.000'i yaşıyordu. 2001 yılında Hererolar Alman hükümeti ve iki Amerikan merkezli Alman şirketine 4 milyar dolarlık bir dava açtı. Dava Alman hükümeti tarafından, çatışmaların yaşandığı zaman çatışanları ve sivilleri korumaya yönelik uluslararası hukukun mevcut olmadığı öne sürülerek reddediliyordu.¹¹⁸ Almanlar olayların üzerinden yüz yıl kadar geçmiş olmasına karşın özür dilemeyi kabul ettiklerinde ise, dava düştü.

¹¹³ Armenian National Committee of America [Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi], “[Hillary Clinton supports adoption of Armenian Genocide Resolution; Pledges to recognize Armenian Genocide as President](#) [Hillary Clinton Ermeni Soykırımı Tasarısının geçmesini destekliyor: Başkan Olursa Onaylayacağına Dair Söz Veriyor]”, 24 Ocak 2008.

¹¹⁴ *Armenians for Obama* [Obama için Ermeniler], “[Barack Obama: Supporting US-Armenia relations](#) [Barack Obama: ABD-Ermeni İlişkilerini Desteklemek]”.

¹¹⁵ Obama Haberleri ve Konuşmaları, “[On the importance of US-Armenian relations](#) [ABD-Ermeni İlişkilerinin Önemi Üzerine]”, 19 Ocak 2008.

¹¹⁶ Al Jazeera, “Obama: 'US not at war with Islam' [Obama: ABD İslam'a karşı savaşta değil]”, 7 Nisan 2009, <http://english.aljazeera.net/news/europe/2009/04/20094611538303268.html>.

¹¹⁷ Andrew Meldrum, “[German minister says sorry for genocide in Namibia](#) [Alman bakan Namibya soykırımı için özür diliyor]”, *The Guardian*, 16 Ağustos 2004.

¹¹⁸ *a.g.e.*

Türkler ise uzun süredir Ermeni soykırımının uluslararası platformda tanınmasının kendilerinin “soykırıma-yatkın insanlar” olarak etiketlenmesiyle ve ülkelerinin manevi açıdan Nazi Almanya’sı ile bir tutulmasıyla sonlanacağını savunuyor. Fakat görülen o ki, Ermeni soykırımının geniş çevrelerce tanınmasına yol açan gelişmeler, özellikle geride bırakılan dönem ile karşılaştırıldığında, bu soykırımın tek ve kendine özgü olmadığını, aksine genel bir çerçeve içerisinde değerlendirilebileceğini ortaya çıkardı.

Türk-yanlısı tutumuyla bilinen Justin McCarthy bir zaman önce İstanbul’da yaptığı konuşmada, neredeyse alaycı bir tutum ile BM Soykırım Sözleşmesinin standartlarına göre “Türklerin, aynen Ermeniler, Ruslar, Yunanlar, Amerikalılar, İngilizler ve diğer herkes gibi soykırım suçu işlediğini” belirtiyordu.¹¹⁹ Görüşleri her ne kadar Soykırım Sözleşmesi’ni iğneleyici bir tonla eleştirme amacı taşısa da, daha derin bir gerçeği aydınlatıyor: Dünyada Batı dünyası ve gelişmekte olan ülkelerin bulaştığı çok sayıda soykırım işlendi.

1948 Sözleşmesi’ne kadar gerçekleşen soykırımların tanınması, aslında Türklerin korktuğu sonuçlara yol açmayan sembolik davranışlardı. 2000 yılından bu yana artan Ermeni soykırımı kararları Türkiye’nin uluslararası prestijini zedelemek adına neredeyse etkisiz kaldı. Aynı dönemde Türkiye AB üyelik müzakerelerine başladı, BM Güvenlik Konseyi’nde geçici üyelik kazandı (1960’dan bu yana ilk defa), yabancı kaynaklı yatırımlar kazandı ve ulusal ve dış politika bağlamında attığı adımlar uluslararası alanda övgüyle karşılandı. Barack Obama’nın Nisan 2009 ziyareti de yine Türkiye’nin uluslararası platformdaki yükselişinin bir göstergesiydi.

Geçirilen soykırım tasarıları, soykırımın tanınmasının tazminat ya da toprak hakkına yol açacağına dair herhangi bir ibare içermiyor. Uluslararası alandaki tanımlar, Türkiye’nin herhangi bir maddi bedel ödemeyeceğini daha da netleştiriyor. Haziran 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu tasarısına göre “1915-1917 arası yaşanan, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri ilgilendiren trajik olaylar soykırımdır [...] fakat bugünün Türkiye’si Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Ermenilerin trajedisinden sorumlu tutulamaz.”¹²⁰ 2002’de Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu, New York merkezli bağımsız bir adli kurum olan International Centre for Transitional Justice’dan konu üzerinde uzman görüş talep etti. Bağımsız konseyin raporu şu noktaya dikkat çekiyordu:

“Soykırım Sözleşmesi geriye dönük, yani retroaktif maddeler içermez. Buna karşın sözleşme metni, sadece taraf olan ülkelerin gelecekte sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmesini içerir. Bu sebeple, olaylar [1915 olayları] üzerinde yapılacak hukuksal, finansal ya da toprak bağlamındaki taleplerin, sözleşmeden taraf ülke ve bireyleri bağlayıcılığı yoktur.”¹²¹

Soykırım alanında tanınmış bir uluslararası hukuk akademisyeni William Shabas’a göre ise:

¹¹⁹ Prof. Justin MacCarthy tarafından yapılan sunum, Demokratik İlkeler Derneği tarafından 15 Mart 2001 tarihinde İstanbul’da düzenlenen Türk-Ermeni İlişkileri konulu konferans.

¹²⁰ *Avrupa Parlamentosu*, "[Resolution on a Political solution to the Armenian Question](#) [Ermeni Sorusunun siyasal çözümüne yönelik tasarı]", Doc. A2-33/87, Official Journal of the European Communities [Avrupa Topluluklarının Resmi Dergisi], No. C 190/119.

¹²¹ <http://www.american.edu/cgp/track2/data/ICTJreportEnglish.pdf>, sf. 4. Başka bir kaynakta ICTJ “Olayların” aslında “Sözleşmede belirtilen ve hukuk alanında akademisyenler, tarihçiler, politikacılar, gazeteciler ve diğer pek çok kişi tarafından da dile getirilen şekliyle soykırım suçunun tüm özelliklerine sahip olduğunu” belirtiyor.

“Sadece Türkiye, Ermeni soykırımını için tazminat ödeme talebiyle Uluslararası Adalet Divanı’na başvurabilir ki Türkiye’nin bunu yapması olası değildir.”¹²²

Türk politikacıların tepesinde sallanan Demokles’in kılıcı misali, ABD Kongresi’nde tartışma konusu olan tasarı bu gerçeği değiştirmez, Başkan Obama’nın sözleri de.

Bu, Türk soykırım diplomasisinin çıkmazıdır. Artan sayıda Türk artık ülkelerinin soykırım konusundaki duruşunun sadece müttefikleri ile gerginliğe yol açtığını, fakat onları bu konuda ikna etmediğini anlıyor. Ayrıca Türkiye müttefiklerini ikna etmekte de başarısız. Aynı zamanda soykırım politikalarındaki değişimin yaratacağı sonuçlara yönelik muğlâk fakat güçlü korkular sürmekte. Türk siyasetçiler ve aydınlar toprak kaybı ya da tazminatlar konusunu gündeme getirerek korkuları alevlendirdiği sürece Türkiye konuya savunmacı bir tutumla yaklaşacaktır. Soykırım sözcüğünün her kullanımını ulusal onuru zedeleyici bir eylem olarak görmeye devam ettikçe Türk dış politikası da, özellikle Kafkas politikasında kendi kontrolü dışındaki olayların esiri olacaktır. Şu artık çok açıktır ki bu konu Türkiye için ulusal bir dert kaynağı haline gelmiştir.

IV. Büyük Ermenistan Hayali Sona Eriyor

Kiro Manoyan’ın Erivan ofisindeki bilgisayarının masaüstü resmi hikâyenin bir kısmını anlatıyor. Bu resimde, şimdi Güneydoğu Anadolu’da bulunan ve 1915’de “mezbağa vilayeti” olarak bilinen, Manoyan’ın dedesinin eski memleketi Harput görülüyor. 1915’in başlarında bölge yüzbinlerce Ermeni’ye ev sahipliği yapıyordu. 30 Aralık 1915’te ise, Amerikan elçisinin raporuna göre “bölgede dört bin kadar Ermeni vardı.” Arada geçen terörle dolu günleri Günter Lewy şöyle anlatıyor:

“Aralarında önde gelenlerin de bulunduğu yüzlerce Ermeni erkek tutuklandı. Saklanan silahların ve gizli belgelerin yerinin öğrenilmesi için hemen hepsi işkence gördü... Temmuzun ilk günlerinde hapishaneler boşaltılmaya başlandı. Grup grup insan gece dışarı çıkartılıyor ve ortadan kayboluyordu. Daha sonra hepsinin öldürüldüğü öğrenildi.”¹²³

Manoyan’ın dedeleri kaçmayı başardı ve (Ermenilere yataklık etmenin ölümle cezalandırıldığı bir dönemde) Türk arkadaşlarının yanına sığındı.

Kiro, zorunlu göçten sağ olarak çıkan birçok Osmanlı Ermeninin yaşadığı Lübnan’da doğdu. Lübnan’daki diaspora, diğer pek çok Ermeni topluluğu gibi “siyasal bilinci zayıf ya da hiç olmayan, güçlü bölgesel ve dini kimliklere sığınmış, aidiyat açısından incelendiğinde pan-milliyetçiliği zayıf ve Ermeni dilini konuşma yetisine neredeyse sahip olmayan parçalanmış bir göçmen nüfusuydu”.¹²⁴

Sovyet Ermenistan’a yönelik, zaten kutuplaşmış olan tutum ise Ermeni Apostolik Kilisesi’ndeki kırımlarla daha da kötüye gidiyordu. Soğuk Savaş süresince Lübnan merkezli ve Taşnak davasına hizmet eden Kilikya Psikoposluğu, Sovyet karşıtı tutumuyla öne çıkıyordu. Diasporanın diğer partileri tarafından desteklenen Ermenistan’daki Eçmiadzin

¹²² William A. Schabas, *Genocide in international law: the crimes of crimes* [Uluslararası Hukukta Soykırım: Suçların Babası], Cambridge, 2000, sf. 443

¹²³ Günther Lewy, *The Armenian massacres in Ottoman Turkey – A Disputed Genocide* [Osmanlı Türkiye’sinde Ermeni Katliamları – Tartışmalı Soykırım], 2005, sf. 169.

¹²⁴ Razmik Panossyan, *The Armenians – from Kings and Priests to Merchants and Commissars* [Ermeniler – Krallar ve Din Adamlarından Tüccar ve Komiserlere], 2006, sf. 294.

Psikoposluğu ise Sovyet yetkililerden yanaydı. 1958 Lübnan iç savaşı sırasında Ermeni topluluğu, iki farklı tarafı destekleyen iki kutba bölündü.

Katliamın 50. yıl kutlamalarına denk gelen 24 Nisan 1965'te ise 200.000 Ermeni Erivan'daki opera binası önünde toplandı. Ellerindeki taşları fırlatan protestocular, "Adalet" ve "Bizim Topraklarımız" naralarıyla Türkiye'nin, eskiden Ermenilerin yaşadığı tüm toprakları geri vermesini talep ediyordu. Bugün Türkiye sınırları içinde yer alan fakat zamanında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerin isimlerinin yazılı olduğu Erivan'daki Ermeni Soykırım Anıtı'nın yapımı ise iki yıl sonra tamamlandı.

1965 töreni Ermeni diasporası için bir dönüm noktasıydı. Yeni bir grup ARF (Taşnak) lider Türkiye karşıtı duyguları kullanarak Ermeni vatanseverliği ve birlikteliğinin simgesi olarak gördükleri bir platform oluşturdu. Adalet, tazminat ve zararın ödenmesi yönündeki talepler dağınık Ermeni topluluklarını bir araya getirdi. Soykırımın tanınmasına yönelik çalışmalar Ermeni ulusal bilincinin merkezine yerleşti. Razmik Panossyan'ın da belirttiği gibi,

"Soykırımın kendisi (reddi de dâhil olmak kaydıyla) modern Ermeni kimliği açısından belirleyici ve yapıcıydı. 1915'i yaşamamış Ermeniler, özellikle de diasporadakiler kendilerini "ilk Hristiyan ulus" ve "yirminci yüzyılın ilk soykırımının kurbanları" olarak tanımladılar."¹²⁵

Türkiye'ye yönelik muhalefet arttıkça, Büyük Ermenistan talebi –tarihte Ermenilerce yönetilen toprakların Türk sınırı değiştirilerek yeniden kazanılması– Sovyet hükümdarlığından kurtulmanın yerini aldı. Diasporadaki siyasi partiler aralarındaki uzlaşmazlıkları bir kenara koyup Türkiye'ye karşı ortak cephe oluşturdu.¹²⁶ 3 büyük diaspora partisi tarafından 1975 yılında Birleşmiş Milletler'e verilen memorandumda "Türklerin sahip olduğu Ermeni topraklarının, gerçek sahiplerine, yani Ermeni milletine verilmesi" talep edildi ve "manevi, finansal ve toprak tazminatı" istendiği eklendi.

Pekçok Ermeni gibi Kiro Manoyan ve ailesi içsavaş sırasında Lübnan'ı terk etti ve Kanada'ya yerleşti. Orada şimdi ortak bir amaç uğruna bütünleşmiş ARF'ye katıldı. 2000 yılında Ermenistan'a geldi ve ARF'nin dış politika sözcüsü olarak görev aldı. Bugün itibarıyla Manoyan Türkiye ile aralarındaki sınırı kabul etmiyor. Ermeni gazetesi *Yerkir*'e 2005 Nisan ayında verdiği bir demeçte Manoyan, Ermenistan'ın, kendine göre çok daha güçlü olan komşusuna karşı bulduğu her olanakta toprak paylaşımı sorununu öne çıkaracağını savunuyordu.

"Evet, Ermenistan bugün benzer taleplerde bulunamıyor. Fakat bu demek değil ki yarın bu talepleri dile getiremeyecek. Bu sebeple bugün atacağı adımlar yarınki hareketlerini kısıtlayıcı ya da zedeleyici olmamalıdır."¹²⁷

¹²⁵ Razmik Panossian, sf. 242.

¹²⁶ SDHP: Social Democratic Hnchakian Party [Ssoyal Demokrat Hnchakian Partisi] –1987'de Cenevre'de kuruldu – Hnchaklar;
ADL: Armenian Democratic Liberal Party [Ermeni Demokratik Liberal Partisi] – 1908'de Mısırda kuruldu;
ARF: Armenian Revolutionary Federation [Ermeni Devrimci Federasyonu] – 1890'da Tiflis'te kuruldu– Taşnaklar.

¹²⁷ Emil Danielyan, 'Dashnaks Fear Genocide Recognition 'Without Consequences'' [Taşnaklar 'Akibetsiz' Soykırım Tanınmasından korkuyor], *Armenia Liberty*, 4 Nisan 2005, <http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/en/2005/04/7f7e75bf-dac4-42a0-9931-0803a9415cf2.asp>.

Bu bir anlamda ARF'nin resmi duruşuydu. 2007 yılında Erivan'da bir meclis tartışmasında, meclis başkan yardımcısı ve ARF'nin önde gelen politikacılarından Vahan Hovhannisyan, sınırın belirlendiği 1921 Kars ve Moskova Antlaşmalarını (onaylanmasına rağmen) “yasadışı” olarak niteledi ve “çok ciddi diplomatik ve yasal çalışmalar” sonucu bu anlaşmaların gözden geçirilmesi için talepte bulundu. Aynı tartışmada konuşan Erivan'ın Kanada eski büyükelçisi Ara Papyan da antlaşmaların yasadışı olduğunu belirtti ve Ermenilere Anadolu'nun büyük bir bölümünü veren 1920 Sevr Antlaşması'nın (ki hiçbir zaman onaylanmadı) halen geçerli olduğunu savundu.¹²⁸ Papyan ayrıca, 41.514.230.940 Amerikan doları tutarında tazminatın da I. Dünya Savaşı sırasındaki zararları karşılamak amacıyla Türkiye tarafından verilmesi gerektiğinden bahsediyordu.¹²⁹

Manoyan ve Papyan gibi Ermenilere göre çözümlenmemiş sınır sorunu iki ülkenin ilişkilerinin normale dönmesi önünde aşılması en güç engel. Erivan merkezli Stratejik Araştırma Enstitüsü “Ararat”ın yöneticisi Armen Ayvazyan'a göre Ermenistan, eğer toprak taleplerinde ciddi ise Türkiye ile hiçbir şekilde iletişim kurmamalı:

“Ermeni sorununun çözümü, birçok kişinin savunduğu ve Ermenistan'ın sahte dostlarının önerdiği gibi Ermeni soykırımının uluslararası platformda tanınması değildir. Ermeni sorunu öncelikle araziyle ilgilidir... Ermeni sorununa tek bir çözüm vardır: Ermeni eyaletlerini yeniden devlet olarak bir araya getirmek, bütün Ermenistan'ı (350.000 kilometre kare) kapsamayacak bile olsa en azından bu bölgenin büyük bir bölümünü elinde bulundurmak ve böylece uzun vadede yokolmayacak ve zamanla gelişecek Ermeni uygarlığını güvence altına almak.”¹³⁰

Ayvazyan günümüz Ermenistan'ını (29.800 kilometre kare) ulusun geri çekilip güçlerini yeniden birleştirebileceği kadar bir yere bile sahip olmayan “yalnız bir kale”ye benzetiyor. Ona göre bu durum kabul edilemez.¹³¹ Ayrıca Ayvazyan, özellikle Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan ziyareti (2008) sonrası Ermeni yöneticileri Türkiye'ye karşı yumuşak davranmakla suçluyor.

“İsrail, Yahudi Soykırımını kabul etmeyen İran'a karşı olabildiğince göğüs gererken Ermeni hükümeti, Ermeni soykırımını kabul etmeyen Abdullah Gül'ü Ermenistan'a davet ediyor ve milletimizi, düşman ülkenin bayrağı ve milli marşına saygı göstermek zorunda bırakıyor.”¹³²

Ayvazyan'ınki gibi aşırıya kaçan tutumlara hem Ermenistan'daki hem de diasporadaki Ermeniler arasında da çokça rastlanıyor. Siyaseten incelendiğinde bu tutumların iflas ettiği, Ermeni toprak talepleri açısından bakıldığında ise tutarlı bir stratejiden ya da gerçekçi bir perspektiften yoksun oldukları göze çarpıyor. Dahası, Ermenistan ya da diasporadaki Ermenileri bir araya getirme görevini de artık gerçekleştiremiyor.

Şu ana kadar ARF, Ermenistan'da oyların yüzde 14'ünden fazlasını kazanamadı. Mevcut hükümette, koalisyonun küçük ortağı olarak dış politikadaki nüfuzu da sınırlı. Açıkça

¹²⁸ 2007'de yayımlanan *Ermeni Taleplerinin Yasal Zemini; toplama makaleler, Erivan 2007* (Ermenice) kitabında çözüm önerilerini paylaşıyor.

¹²⁹ *Azg Daily*, 24 Nisan 2007.

¹³⁰ Armen Ayvazyan, “The Unimplemented consequences of the Sevres Treaty for the Middle Eastern and international politics [Sevr Antlaşması'nın Ortadoğu ve uluslararası politika bağlamında yerine getirilmemiş sonuçları]”, *Yerkir*, 13 Ocak 2006.

¹³¹ Armen Ayvazyan, “Western Armenia vs. Eastern Anatolia [Batı Ermenistan ve Doğu Anadolu]”, *Europe and Orient* [Avrupa ve Doğu], no. 4.

¹³² Armen Ayvazyan, “[The number of the Turkish scores on the diplomatic goal of Armenia may increase \[Ermenistan'a atılan diplomatik gollerin sayısı artabilir\]](#)”.

görülyor ki özgürlüğünü ilan etmesinden bu güne, bütün Ermeni hükümetleri Türkiye ile diplomatik ilişkilerin herhangi bir önşart koşulmaksızın açılmasından yana.

Diyasporada da tutumlar farklılaşıyor. Bazı Ermeniler, Türkiye soykırımı kabul edene, tazminat ödeyene ve belirlenen toprakları “Batı Ermenistan” a verene kadar Türk yetkililerle görüşmeyi doğru bulmasa da, diğerleri diyalogu geliştirmekten yana. ARF’ye üye topluluklardan Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA), önde gelen Türk ve Ermenileri bir araya getirmek amacıyla Amerikan Dışişleri Bakanlığınca 2001’de düzenlenen Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu’nu “Ermeni soykırımının tanınmasını engellemek için düzenlenmiş bir Türk oyunu” ve “soykırımı tanıma kampanyasına engel” olarak nitelendirdi.¹³³ Buna karşın Amerikan Ermeni Topluluğu (AAA) bu komisyonda yer aldı.

Bununla beraber soykırımın uluslararası alanda kabulü, ARF’nin savunmakta olduğu sınırların değiştirilmesi tezini herhangi bir şekilde içermiyor. Simon Payasliyan’a göre üçüncü ülke tasarıları ve beyannameleri “cezalandırma, tazminat ve toprak paylaşımı gibi konuları görmezden geliyor ve özellikle Ermenilerin soykırım sonucu tarihsel bölgeleri kaybettikleri gerçeğini göz ardı ediyor.”¹³⁴ Bunun sonucu olarak, Ermeni fanatikler soykırımın dünya çapında kabulü için vermekte oldukları zorlu kavgalarının ardında yatan mantığı tartışmaya başlıyor. Papyan’ın belirttiği gibi:

“Bütün kaynaklarımız soykırımı gidiyor. İnsanların etnik kökeni nedeniyle katledilmesinin soykırım olduğu çok açık. Bunun olup olmadığını tartışmak ise mantıksız.”

Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan’ın danışmanı ve önde gelen Amerikalı Ermeni aydın Gerard Libaridyan’a göre Ermeni milliyetçilerin “kaba ve gelişigüzel” söylemi, “geçmişteki ve bugünkü tüm Türkleri suçla iştirak etmekle suçladı. Bu, inanıldığı şekliyle bütün Ermenilerin tüm Türklere karşı savaşıydı... Soykırımın reddi, Türkiye ve Türklerin şeytani doğasının dışavurumu olarak yorumlanıyordu.”¹³⁵ Libaridyan’a göre soykırım taleplerini toprak talebiyle birleştirmek milliyetçi söylemi kısırlaştırdılar.

“Ermeni siyasal partiler Türklerin soykırımı kabul etmesini atılacak ilk adım ve toprak talepleri için hukuksal taban olarak değerlendirdi. Başka hiçbir sebep olmasa bile bu değerlendirme, Türk devletinin soykırımı şartları ne olursa olsun reddetmesi için yeterliydi.”¹³⁶

“Soykırımı tanımakla Türkiye’den toprak almak arasında mantıki hiçbir bağlantının olmadığını” açıkça belirten tarihçi Donald Bloxham Ermeni milliyetçileri cevaplamaları için şu soruyla baş başa bırakıyor: “Tanımak, bize söylendiği gibi uzlaşma yönünde ve yaraların sarılması açısından yeterli mi, yoksa milliyetçilerin mağduriyetini doğrulamanın bir yolu mu? Tarihsel gerçeklik, ahlak ve sorumluluklarla tanımlanacak bir sorun mu yoksa çözümlenmemiş siyasal ve materyal bir talep mi?”¹³⁷

¹³³ David Philips, *Unsilencing the past* [Geçmiş Uyardırmak], sf. 83.

¹³⁴ Simon Payasliyan, “After Recognition [Tanınma Sonrası]”, *The Armenian Forum* [Ermeni Forumu], Vol. 2, No.3, (The Gomidas Institute, Princeton University), Kış 1999, sf.49.

¹³⁵ Gerard Libaridyan, *Modern Armenia* [Modern Ermenistan], sf. 191.

¹³⁶ a.g.e.

¹³⁷ Donald Bloxham, *The Great Game of Genocide. Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians* [Büyük Soykırım Oyunu. Emperyalizm, Milliyetçilik ve Osmanlı Ermenilerinin Yokedilişi], 2007, sf. 232.

V. Yeniden Kanat Çırpabilmek

Aralık 2007’de Levon Ter-Petrossyan (Ermenistan’ın 1991 ile 1998 arasında görev yapmış ilk Cumhurbaşkanı) başkanlık seçimi kampanyası kapsamında Erivan Özgürlük Meydanı’nda bir konuşma yaptı. Özgeçmişi üzerine birkaç cümle sarfettikten sonra (“Ben soykırımında hayatta kalanların soyundanım. Büyükbabam görkemli Musa Dağ savaşında bulundu. 7 yaşındaki babam ise cepheye yemek ve su taşıyordu. Ve annem o günlerde bir mağarada dünyaya geldi. Fransız Donanması Musa Dağ yakınlarından geçiyor olmasa ben de bugün hayatta olmazdım.”) Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye yönelik davayı ele aldı:

“Türkiye’yi kenara sıkıştırarak ya da Türkiye’ye ultimatomlar göndererek soykırımı tanıtamayacağımızı herkesin anlamasının zamanı geldi. Türkiye’nin er ya da geç soykırımı kabul edeceğine dair hiçbir kuşku yok. Fakat bu Türk-Ermeni ilişkileri normale dönmeye geçmeyecek; iyi komşuluk ilişkileri geliştirilince, iki ülke arasında işbirliği ve güven tazelenince gerçekleşecek. Bununla birlikte, duyguları bir kenara bırakırsak, bu ilişkiler Ermenilerin soykırımı kabul ettiği, Türkiye’nin ise reddettiği gerçeği üzerine inşa edilmelidir.”

Ter Petrossian soykırımın tanınması için çaba gösteren diasporadaki Ermenilere karşı çıkmadı. Ona göre “Ermeni diasporasındaki kızlar ve oğlanlar, farklı ülkelerin vatandaşı, vergi mükellefi ya da seçmeni olarak olarak, hükümetleri üzerinde baskı kurabilirler.” Fakat Ermenistan’ın çıkarı yurtdışında Türkiye’ye karşı lobicilik yapmak değil, Türkiye’nin yeşeren bir Avrupa demokrasisi olabilmesinde yatıyor. Ermeni yetkililerin Türkiye’nin AB üyeliği sürecini zora sokma girişimleri, bu açıdan yorumlandığında, “beceriksizliktir.”

“Türkiye’nin AB’ye üye olmasının Ermenistan’ın ekonomik, politik ve güvenlik açısında çıkarları doğrultusunda olduğu ortada değil midir? Hangisi daha tehlikeli – AB üyesi bir Türkiye mi, yoksa Batı tarafından dışlanmış ve yüzünü Doğu’ya dönen bir Türkiye mi? Ya da hangisi daha tercih edilir: Batı’ya izole bir Ermenistan mı yoksa bir AB üyesiyle sınırı olan Ermenistan mı? Ülkemizin dış politikası bu cevapları çok önceden verebilmeliydi.”¹³⁸

Ermenistan Sovyetlerden özgürlüğünü kazanmadan önce bile Ter-Petrossyan, 1918 ile 1920 arasında süren ilk Ermeni Cumhuriyeti’nin kaderini hatırlatmaktaydı. Ona göre bu kaderden sakınmak için Ermenistan’ın dengeli bir dış politikaya ve özellikle de Türkiye ile iyi ilişkilere ihtiyacı vardı. Ermenistan’ın bağımsızlığından altı ay önce Ter Petrossyan, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural ile görüştü ve şunu temin etti:

“Ermenistan değişiyor ve bu yeni dünyada biz yeni düşünme şekillerine sahip komşu ülkeler olmalıyız. Biz dostluk istiyoruz. Her iki tarafında da çıkarına gelen bir işbirliği öngörüyoruz. Ermenistan’ın Türkiye’ye yönelik toprak talebi bulunmamaktadır.”¹³⁹

Ter-Petrossyan Türkiye ile diplomatik ilişkilerin başlatılması ısrarında ne yazık ki başarılı olamadı. Ayrılıkçı Dağlık-Karabağ cumhuriyetinin eski lideri Robert Koçaryan’a görevi devredince, Erivan’daki yeni yönetim, Ter-Petrossyan’ın uyum politikasını başarısızlık olarak niteledi. Koçaryan, yasaklı olan ARF (Taşnak) partisini hükümetine davet etti ve Ermeni diasporası ile daha yakın ilişkiler kurmaya özen gösterdi. Eylül 1999’da Erivan’daki ilk büyük diaspora toplantısını düzenledi. Ermeni dış politikası için soykırımın tanınmasını gündemin başına yerleştirdi. Soykırım politikasının toprak talebiyle bir tutulmayacağı

¹³⁸ Levon Ter-Petrossian, Özgürlük Meydanı’nda verdiği “Tarih, İdeoloji, Tipoloji” başlıklı konuşmasından, Erivan, 8 Aralık 2007.

¹³⁹ Nezavisimaya Gazeta (Rus gazetesi), 14 Mayıs 1991.

konusunda Türkiye'yi ikna etmeye çabalarken, Türkiye ile ilişkilerini mesafeli tutuyor ve "Türk-Ermeni sınırını kapalı tutan biz değiliz" mesajını gönderiyordu.¹⁴⁰

Nisan 2008'de Robert Koçaryan, başkanlığı, seçimlerde Ter-Petrosyan'ı alt eden eski başbakan Serj Sarkisyan'a bıraktı. Seçim kampanyası süresince bazı medya kuruluşları Ter-Petrosyan'ı bir Türk dostu olarak resmetti ve ona "Levon Efendi" ismini yakıştırdı.¹⁴¹ Fakat Sarkisyan, seçilmesinin hemen ardından, Ermenistan'ın Batı komşusu ile ilişkileri başlatmaya yönelik adımlar attı. Ermeni diasporasının temsilcilerine seslendiği 23 Haziran 2008 tarihli Moskova konuşmasında şöyle diyordu:

"Ermenistan'ın duruşu bellidir; 21. yüzyılda komşular arasında kapalı sınırlar olmamalıdır. Bölgesel işbirliği, istikrarı sağlamak için gereklidir. Türk yetkililer tarihsel gerçekleri araştırmak için bir komisyon oluşturulmasını istiyor. Biz, böyle bir komisyonun oluşturulmasına karşı değiliz, fakat bunun için önce sınırın açılması gerekiyor."¹⁴²

Bu konuşmanın yapıldığı zamanlarda Ermeni cumhurbaşkanı, Türk muadili Abdullah Gül'ü Erivan'a davet ediyordu. *The Wall Street Journal*'da yayınlanan 8 Temmuz 2008 tarihli makalede Sarkisyan görüşlerine açıklık getirdi:

"Hiçkimseye faydası dokunmayan ve herkesi yaralayan bu çıkmazı sonlandırmanın zamanı geldi. Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı olarak, yeni bir başlangıç için önümüze çıkan bu fırsatı değerlendiriyorum. Türk hükümeti ve milleti ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve ortak sınırın açılmasına yönelik yeni bir diyalog başlatıyoruz. Ülkelerimizin ilişkilerinin normale dönmesi yönünde başka alternatifimiz yoktur."¹⁴³

Cumhurbaşkanı Gül Sarkisyan'ın davetini değerlendirip Erivan'ı ziyaret etmek istediğinde, Ermeni Ulusal Kongresi'nde Ter-Petrosyan'ın başkanlık yaptığı muhalefet, Sarkisyan'a karşı 5 Eylül'de yapmayı planladıkları protesto gösterisinden vazgeçti. Kongre tarafından "Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesine tarafız ve ilişkilere gölge düşürecek eylemlerden kaçınacağız" açıklaması yapıldı.¹⁴⁴ Kocharyan ise gelişmeleri tasvip etmemekteydi. Temmuz 2008'de, ülkesini hala kapalı kapılar ardından yönetmekte olduğu üzerine sorulan bir soruya verdiği cevap şu şekildeydi: "Eğer bu doğru olsaydı, Levon Ter-Petrosyan, şu an çok büyük ihtimalle parmaklıklar arkasında olurdu ve Türk Cumhurbaşkanı da Erivan'daki futbol müsabakasını kesinlikle davet edilmezdi."¹⁴⁵ Uzlaşmacı politikaların yükünü taşıyacak kişi Sarkisyan olacaktı. Muhalefetin gazetesi *Haykakan Jamanak*, yeni başkanı Türkiye'ye çok fazla "imtiyaz" tanımakla suçladı. Manşetinde Sarkisyan için "Serjik Efendi" ifadesi kullanılıyordu, fotoğrafında ise kafasına bir Osmanlı fesi yerleştirilmişti. Şöyle soruyordu: İnsan, böyle bir davranışı nasıl adlandırmalı? Yağ çekmek mi, flört etmek mi, kişisel çıkar mı yoksa sadece vatan hainliği mi?¹⁴⁶

Bazı Ermeniler hala Türkiye'nin değişebileceğine inanmıyor. Türkiye'nin niyetine ve asıl maksadına yönelik kuşklar ve korkular hem halka hem de medyaya egemen. 2004 yılında yapılan bir araştırmada, katılımcılardan Türkleri tek bir kelime ile tanımlamaları istendiğinde

¹⁴⁰ SNARK, Haber Ajansı, 19 Haziran 1999 (Cenk Başlamış ile yapılan röportajdan alıntı, *Milliyet*, 16 Haziran)

¹⁴¹ "Efendi" Osmanlı döneminde Osmanlı memurlarına ya da okumuş kişilere denirdi.

¹⁴² Ermenistan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi (ESI tercümesi).

¹⁴³ http://online.wsj.com/article/SB121555668872637291.html?mod=googlenews_wsj.

¹⁴⁴ Ermenistan Ulusal Kongresi Bildirisi, 29 Ağustos 2008. <http://www.levonpresident.am/?catID=23&contID=360>

¹⁴⁵ Mediamax Haber Ajansı, 9 Temmuz 2008.

¹⁴⁶ Nikol Pashinian, *Haykakan Jamanak* Editorial, 29 Ekim 2008, (ESI tercümesi).

ankete katılan Ermenilerin yüzde 68,7'si olumsuz bir kelime telaffuz ediyordu – bunlar arasında, “kanasusamış” (yüzde 6,4), “düşman” (yüzde 10,1), “barbar” (yüzde 9,1) ve “katiller” (yüzde 6,4) başı çekiyordu. Katılanların yalnızca yüzde 6'sı olumlu bir kelimeye yer veriyordu.¹⁴⁷ Türk aydınları 1915 olayları için özür kampanyası başlattığında bir grup Ermeni, Ermeni soykırımının tanınmasına yönelik kampanyanın geçersiz kılınacağı korkusuyla bu aydınların asıl niyetinin ne olduğunu sorguladı.¹⁴⁸ Araştırmacı ve politikacılar “imza kampanyasına katılanların sayısının çok az olduğunu, bunun bir halk desteği olarak yorumlanamayacağını ve kampanyayı düzenleyenlerin soykırım sözüne yer vermediğine” dikkat çekti.¹⁴⁹

Ocak 2007'deki Hrant Dink suikasti 1915'in anılarını yeniden canlandırdı. Ermenistan'da pekçok protesto ve anma etkinliği düzenlendi. ARF Gençlik kolu, Avrupa Konseyi'nin önünde 22 Ocak'ta bir protesto yürüyüşünde bulundu. Posterlerde “Soykırım devam ediyor”, “Türkiye, ellerin kanlı”, “Türkiye'yi dizginleyin!”, “Dink suikastinin gerçek failini bulun” gibi sloganlar göze çarpıyordu. 24 Ocak'ta ise, Erivan Belediye Başkanlığı ve Ermenistan Yazarlar Derneği tarafından düzenlenen yürüyüşte, 100,000 kadar katılımcı suikasti lanetledi. Katılımcılardan biri “Soykırım devam ediyor” diyordu.¹⁵⁰ Meclis tartışmalarında eski Başbakan Khosrov Harutyunian (1992-1993) “Türkiye'nin değişmediğini dünya kamuoyuna anlatmak için Ermenistan'ın elinden geleni yapması gerektiğini” vurguladı.¹⁵¹

Fakat İstanbul'da Dink'in cenaze töreninden ve Türklerin içten kederinden etkilenen birçok Erivanlı farklı bir sonuca varıyordu. *Haykakan Jamanak* gazetesi köşe yazarı Anna Hakobyan'ın belirttiği gibi:

“Televizyondan izlediklerimiz gerçekten etkileyiciydi. Dink'in tabutuna eşlik eden yüzbinlerce insanın oluşturduğu dalga etkileyiciydi; zaman zaman artan alkışlar etkileyiciydi; “Hepimiz Ermeni'yiz, hepimiz Hrant Dink'iz”, “301'i durdurun”, “Faşizme karşı omuz omuza” posterleri ve benzer sloganlar etkileyiciydi... Hrant Dink merasiminden çok önce Türk yetkililer, Ermeni yetkililere seslenerek uzlaşma yönündeki beklenmedik bir adım attı.”¹⁵²

Yakın zamanda Türkiye'nin liberalleşmesiyle birlikte esmeye başlayan uzlaşma rüzgârı, iki ülke arasındaki buzların erimesi için bir olanak oluşturdu. Bu, aynı zamanda Ermeni toplumunun Türkler ve Türkiye'ye yönelik algısında da somut değişikliklere neden oldu. IRI (Uluslararası Cumhuriyetçiler Enstitüsü) tarafından Mart 2007'de yapılan anketler gösteriyor ki, Dink suikastinin hemen ertesinde, Ermenilerin yüzde 89'u Türkiye'yi ülkelerine yönelik en büyük tehdit olarak görüyordu. Ocak 2008'e doğru bu sayı yüzde 56'ya geriledi.¹⁵³

¹⁴⁷ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) – Sociological and Marketing Research Center [Sosyolojik ve Market Araştırmaları Merkezi] (HASA Armenia), “Armenian-Turkish Citizens' Mutual Perceptions and Dialogue Project [Ermeni-Türk Vatandaşların Ortak Algısı ve Diyalogu Projesi]”, Proje Yöneticileri: Dr. Ferhat Kentel, Dr. Gevorg Poghosyan, Editör: Volkan Aydar (TESEV), Erivan-Istanbul, 2004.

¹⁴⁸ Alla Serobian, “Initiation or imitation? [Başlangıç mı Taklit mi?]”, *Hayastani Hanrapetutyun* (Ermeni Cumhuriyeti), 20 Aralık 2008.

¹⁴⁹ “[Turkish apology campaign proved that public fear wanes](#) [Özür diliyoruz Kampanyası toplumsal korkuların azaldığını kanıtlıyor]”, PanArmenian, 22 Aralık 2008.

¹⁵⁰ [Susanna Margarian, Azg Daily](#) Gazetesi, 25 Ocak 2007, ESI tercümesi.

¹⁵¹ Ermenistan Ulusal Meclisi, [Türk-Ermeni](#) İlişkileri Oturumu, 19 Aralık 2007.

¹⁵² Anna Hakobian, “Everything is heading to reconciliation [Herşey uzlaşma yönünde ilerliyor]”, *Haykakan Jamanak*, 24 Ocak 2007.

¹⁵³ Tüm kaynaklar, International Republican Institute [Uluslararası Cumhuriyetçiler Enstitüsü] Websitesinin ilgili bölümünde bulunabilir: <http://www.iri.org/Polls.asp>.

Aralık 2006'da yapılan bir röportajda Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, 2005 yılında Türk Başbakanı Erdoğan tarafından desteklenen, Ermenistan ve Türkiye'den tarihçilerin oluşturacağı komisyonun bir sonuca ulaşmayacağını ileri sürdü. Oskanyan'a göre Türk tarihçiler "soykırım" sözcüğünü telaffuz edemeyecekti.

"Ermeni tarihçilerle nasıl konuşabilirler? Türkiye'de yasaklayıcı kanunlar var. Bu bir kuşu, kanadını kırarak kafesinden dışarı çıkarmak gibi bir şey."¹⁵⁴

Bugün ise bu doğru değil. Yakalanan yeni havada kırılan kanatlar iyileşiyor ve bu, Türkiye ve Ermenistan için yeni fırsatlar yaratıyor.

Gerard Libaridyan Ermeni cumhuriyetinin ruhu için verilen mücadeleyi şu soruya verdiği cevap ile tanımlıyordu: Cumhuriyet "Soykırım ve Türk karşıtlığı üzerinden mi tanımlanacak yoksa komşularıyla dost olan ve vatandaşlarının güvenlik ve refahı için çabalayan normal bir devlet mi olmaya çalışacak?"¹⁵⁵ Önümüzdeki aylar bu soruya yanıt verebilmek için doğru bir zaman olarak gözüküyor. Ter-Petrosyan'ın da belirttiği gibi,

"Farklı sebepler ile ve değişen koşullar gereğince birçok ulus ve devlet kendilerini ulusal felaketlerin eşiğinde buldu. Ermeni ve Yahudiler soykırım'a maruz kaldı. Yenilgiye uğrayan Alman ve Japonlar yıkımlar yaşadı. Osmanlı Türkiye'si, İngiltere ve Rusya güçlü imparatorluklardan oldu. Her ulus kendi trajedisinin eşsiz olduğuna inanır... Fakat bu ulus ve devletlerin hemen hepsi karamsarlığa düşüp kendilerini küçümsemektense yaşadıkları trajediyi iyileşme ve güçlenme yönünde bir silaha çevirebildi. Buldukları bu dâhili güç, sadece yaralarını sarmak ve tarihi komplekslerden kurtulmak için de değildi; aynı zamanda bir yenilme sürecini de beraberinde getirdi ve böylece dünyanın en hareketli ve kalkınan ulusları arasında yerlerini aldılar. Bizi, bu ülkelerin izlediği yoldan alıkoyan nedir?"¹⁵⁶

VI. Sonsöz Yerine: Ağrı'nın Işığı

Köyü Lusarat Türk sınırından yalnızca bir taş atımı uzaklıkta fakat Hayk ilk kez bir Türk'ü evinde ağırlıyor.¹⁵⁷ "Ağrı'nın Işığı" anlamına gelen Lusarat, Ermenistan'ın en bilinen kiliselerinden Khor Virap yakınlarında sınırın hemen yanındaki tepede bulunuyor. Yol Gösterici Aziz Gregory, Ermeni Kralı 3. Trdat'ın hastalığını iyileştirip onu Hristiyan olmaya ikna etmeden önceki 13 gün burada tutsak tutulmuş. Böylece Ermenistan resmi kaynaklara göre 301 yılında ilk Hristiyan ulusu olmuş.

Tarih dersi vermek dışında Khor Virap, sınırın batı -Türk- yakasında kalan Aras nehri ve Ağrı dağı boyunca devam eden yeşil alanın manzarasını sunuyor. Açık ve temiz havada sınırın Türkiye tarafında bir fabrika, cami ya da seyir halindeki bir araç şeklini seçebiliyorsunuz.

Adı ve konumu bir yana Lusarat oldukça acımasız bir yer. Lusarat'ın NATO ve Sovyetler Birliği arasındaki özel güvenlik bölgesi olarak kullanıldığı Sovyet döneminde sadece köyün yerlileri Lusarat'a girebiliyordu. Bugün köy oldukça kötü durumda; evler kulübeleri

¹⁵⁴ Noyan Tapan, 13 Aralık 2006.

¹⁵⁵ Gerard Libaridyan, *Modern Armenia – People, Nation, State* [Modern Ermenistan, Halk, Ulus, Devlet], 2004, sf. 280.

¹⁵⁶ <http://www.levonforpresident.am/?catID=20&contID=85>.

¹⁵⁷ İstek üzerine köylülerin gerçek isimleri gizli tutulmuştur.

andırıyor, okulu yıkıntı halinde, kırık camlar ve teneke çatılar her yerde göze çapıyor. Sınır bölgesindeki dikenli tel ise yalnız yüz metre ötede.

Hayk ve eşi Lusine, Türk misafirine (ESI araştırmacısı) ev yapımı peynir, Ermeni kahvesi ve yumurta ikram ediyor. Arka plandaki uydu anten televizyonda bir Türk kanalı açık, Ergenekon tartışılıyor. Bu esnada aile Türkiye üzerine tartışıyor:

“Dink o çocuk tarafından öldürülmedi, onu öldüren devletti. Biz de derin devleti tecrübe ediyoruz. 1999’daki parlamento saldırımızdan haberiniz var, değil mi? Biz burada devletten korkuyoruz.”

Hayk, “Dink cinayeti sonrası pek çok kişinin sokaklarda spontane bir şekilde boy göstermesinin mükemmel” olduğunu düşünüyor. Lusine ise dayanışma gösterisinin samimi olmadığı görüşünde. Bir süre kendi aralarında tartışıyorlar, daha sonra Hayk sözü devralıyor:

“Babam Diyarbakır dolaylarındandı ve Kürtçe konuşurdu. Suriye’ye sürüldü ve Ermenistan’a 1966’da geri döndü. Karım bu köyde doğmuş fakat ailesinin kökleri Muş’a dayanıyor. Sınırdan buraya 1923’te gelmişler.

Sınırın ötesi ile konuşarak haberleştiğimiz günler oldu. Diğer taraftaki Türklerle bir sorunum yok. Bize acılar çektiren insanlardan çok farklılar. Tabii ki tarihi unutmayacağım fakat sınırı açmalı ve komşuluk ilişkilerimizi geliştirmeliyiz. Anlaşmamamız için bir neden yok.

Gül’ün Ermenistan ziyareti şu ana kadar olan ilk iyi gelişmeydi. Cumhurbaşkanımızın daveti onurlandırıldı. Bu bizi çok mutlu kıldı. Bizim pek çoğumuz onun geleceğine inanmadık. Fakat her şeyin bir sebebi var. Belki futbol başka şeylere vesile olacak. Biz, sınır sorununu Erivan’daki önemli kişilerden çok daha fazla önemsiyoruz. Evimizde bir Türk’ü ağırlamak bile bizim diğerlerinin göremediklerini görmemizi sağlıyor. Birçok kişi Khor Virap Kilisesi’ne gidiyor ama kimse bizim köyümüze uğramıyor.

Sınırın açılması üzerine: Görünce inanacağım. Elbette atalarımın geldiği toprakları görmek isterim – hangi Ermeni istemez ki? Bu toprakları bir kez olsun görebilmek benim rüyam. Bana, eğer gördüyseniz, biraz Akdamar’dan bahsedin.¹⁵⁸ Van Gölü’nde balık yemek istiyorum.

Sovyet döneminde bir fabrikada çalışıyordum. Herşey güzeldi. Bedava eğitim ve sağlık hizmeti alıyorduk ve devamlı bir işim vardı. Şimdi fabrikalar yok. Son altı aydır hiçbirşey yapmadan oturuyorum. Dönemsel olarak sürdürdüğüm bir tarlam var. Fakat tarlamı verimli kullanamıyorum çünkü makineleri satın alacak gücüm yok. Kredi çeksem sanırım geri ödeyemem ve belki de banka toprağıma bile el koyar. Bu riski alamam.

Gaz, elektrik ve su her geçen gün daha da pahalalanıyor. Burada yemek harcamaları Erivan’dan daha ucuz fakat yine de karşılayamıyoruz. Elimize pek para geçtiği söylenemez. Yurtdışından para gönderen akrabalarımız olmasa burada yaşayamayız. Batı Avrupa’da kardeşim yaşıyor. En büyük oğlum dişiçi olmak için okuyor. Küçük olanı da ilkokulda.

Hükümet görevlerini yerine getirmiyor. Bizden almasını biliyorlar ama bize verdikleri bir şey yok. Hastane masraflarını bizim karşılamamız gerekiyor. Kimimizin tarlasına el konuldu ve yönetime yakın insanlara verildi. Bu ülkede yolsuzluk ödüllendiriliyor. Dürüst olanlar işinden oluyor. Bir tane fabrika olsa, hayatımızı iyileştirmek için yeterdi. Biz çok bir şey istemiyoruz.

158

Van Gölü’ndeki Akdamar adasında olan meşhur ortaçağ kilisesi.

Karabağ problemimiz olmasa yaşam daha da güzel olurdu. Savaştan sonraki onca yıl hep biz ezildik. Bu köyde Azeriler yaşıyordu, 500 kadarı bizimle güzelce geçinirdi. Şimdi bu köyde 1100 Ermeni var. Savaş bizim köyü de vurunca bazı Azeriler kaçtı. Bir tanesi çok hastaydı, ayrılmadı. Benim eşliğime geldi ve durdu. Onu içeri aldım. Evim çevrelenmişti. Bana, ona yardım etmemem gerektiği söylendi. Ben ise onu hastaneye götürdüm, fakat hastane onu geri yolladı. Evime geldi ve öldü. Müslüman cenazelerini bilirim. Önce onu yıkadım. Rahip bir arkadaşımı çağırdım. Onu Müslüman yöntemlerine uymaya dikkat ederek gömdük.”

Bu esnada Hayk’ın gözlerinde yaşlar birikmişti. Uzlaşma hayali kurmak için belki yanlış yerde olduğumuz düşünülebilir. Fakat Lusarat’ta yoksul bir ailenin oturma odasında, çatışmalı Kafkaslar için farklı bir gelecek tasarlamak yine de mümkün.